

De invloed en gevolgen van het Parental Alienation Syndrome op het functioneren van adolescenten na een ouderlijke echtscheiding

Naam: Myra ten Heggeler 3240150
Nienke Harmsen 3263983
Datum: 25-06-2012
Begeleidster: Dr. I. Van der Valk
Tweede beoordelaar: Jolien van der Graaff

“Door een kind tegen de andere ouder op te zetten,
wordt het kind tegen zichzelf opgezet”

Voorwoord

Voor u ligt de masterthesis welke is uitgevoerd in het kader van de Mastertrack Forensische Ontwikkelingspsychologie & Orthopedagogiek. Wij hebben gekozen om onze thesis te schrijven binnen het thema ‘ouderlijke echtscheiding en adolescenten’. Het leek ons interessant om voor onze thesis onderzoek te doen naar een onderwerp waar nog niet veel onderzoek naar is gedaan; het Parental Alienation Syndrome (afgekort PAS). Ook hebben wij de ruimte gekregen om in dit onderzoek enkele forensische aspecten terug te laten komen. Naarmate ons onderzoek vorderde, merkten we dat juist het feit dat er nog weinig onderzoek is gedaan naar PAS, dit ons voor een uitdaging stelde. We hebben continu getracht om zoveel mogelijk aspecten mee te nemen in ons onderzoek in de hoop een aanvulling te kunnen doen op de huidige literatuur en onderzoeksresultaten rondom PAS.

Dit onderzoek hadden wij niet kunnen uitvoeren zonder de toegewijde en deskundige begeleiding van Dr. Inge van der Valk. Zij heeft ons gedurende het gehele proces gestimuleerd om met een kritische blik te blijven kijken naar ons eigen werk. Ze heeft ons bij kleine tegenslagen gesteund en gemotiveerd om verder te gaan waardoor wij deze thesis op een positieve manier hebben kunnen schrijven. Haar feedback maakte het mogelijk dat wij deze thesis elke keer sterker hebben kunnen maken.

Ook hebben wij veel steun gehad aan elkaar. Doordat wij elkaar al lang kennen, zijn we ons bewust van elkaars academische kwaliteiten en hebben wij elkaar in dit proces kunnen aanvullen en versterken waar nodig. Wij hebben allebei een eigen aandeel gehad in dit onderzoek, maar zijn voortdurend betrokken geweest bij elkaars producten. Het kritisch kijken naar elkaars werk en het open staan voor de visie van de ander, heeft onze samenwerking positief beïnvloedt en ervoor gezorgd dat wij dit onderzoek op een goede manier hebben kunnen afronden. In 1996 leerden wij samen lezen en schrijven in groep 3, in 2007 haalden we samen ons VWO diploma en in 2012 hebben wij onze academische vaardigheden gebundeld wat heeft geresulteerd in deze masterthesis.

Myra ten Heggeler & Nienke Harmsen

Utrecht, 17 juni 2012

Samenvatting

Achtergrond: Eerder onderzoek naar de gevolgen van een ouderlijke scheiding wijst uit dat er sprake kan zijn van het Parental Alienation Syndrome (PAS). Onderzoek naar PAS en de gevolgen voor adolescenten op korte termijn is schaars. **Doel:** Dit onderzoek tracht te onderzoeken in hoeverre de mate van PAS een predictor is voor probleemgedrag na een ouderlijke scheiding bij adolescenten van 12 tot 18 jaar. Hierbij wordt ook onderzocht wat de rol is van ouderlijke conflicten en ouder-kind contact. **Methoden:** Er is gebruik gemaakt van een dataset bestaande uit recent gescheiden gezinnen. Deze gezinnen zijn geworven in het kader van het onderzoek: “Gezinnen en scheiding” van dr. I. van der Valk. **Resultaten:** Het grootste gedeelte van de ouders rapporteren geen PAS in hun gebroken gezin. Wel rapporteren ouders uit de RvdK groep meer PAS bij hun adolescenten dan ouders afkomstig uit de VFAS groep. PAS blijkt geen voorspellende waarde te hebben voor de aanwezigheid van internaliserende en/of externaliserende problematiek. Er worden ook geen significante correlaties gevonden. De kwaliteit van het ouder-kind contact met moeder en de mate van ouderlijke conflicten voor de scheiding gerapporteerd door moeder zijn significante predictoren voor de mate van PAS bij de adolescent gerapporteerd door moeder. Tevens is de mate van ouderlijke conflicten voor de scheiding gerapporteerd door moeder een voorspeller voor de mate van PAS bij de adolescent gerapporteerd door vader. Ook zijn er een aantal significante correlaties aangetoond.

Conclusie: Er kan geconcludeerd worden dat het merendeel van de ouders geen PAS signaleert in hun gebroken gezin. Wel blijkt dat de milde en matige vorm van PAS enigszins erkend wordt door ouders. Er wordt geen bewijs gevonden voor PAS als predictor voor de aanwezigheid van problematiek bij adolescenten in de leeftijd van 12 tot 18 jaar. Het blijkt dat de kwaliteit van het ouder-kind contact met moeder een predictor is voor de mate van PAS bij de adolescent gerapporteerd door moeder. Ook komt er naar voren dat de mate van ouderlijke conflicten voor de scheiding gerapporteerd door moeder, een predictor is voor de mate van PAS bij de adolescent gerapporteerd door moeder.

Trefwoorden: Parental Alienation Syndrome, echtscheiding, gevolgen, adolescenten

Abstract

Background: Previous research of marital divorce and consequences for adolescents showed that parental alienation can appear in a small part of the population of children. The short-term consequences of the Parental alienation Syndrome (PAS) for adolescents after a marital divorce are unknown. **Purpose:** This study aims to examine the predictors and consequences of PAS for the amount of problem behaviour after a marital divorce for adolescents aged 12-18. It also investigates the role of marital conflicts and parent-child contact. **Method:** Cross-sequential data collected in 2006 and 2007 is combined to generate a sample of 265 participants. **Results:** The largest part of the participating parents do not report PAS in their broken families. Participating parents of the conflicted families report significantly more PAS than the participating parents from the non-conflicted families. PAS is not a predictor for internalising and/or externalising problem behaviour. The quality of the relationship between mother and adolescent and the amount of marital conflict before the divorce are significant predictors of PAS reported by mother. **Conclusion:** This study shows no evidence for PAS as a predictor for the amount of problem behaviour after a marital divorce. The quality of the relationship between mother and adolescent and the amount of marital conflict before the divorce reported by mother, are predictors for the amount of PAS reported by mother. *Keywords:* Parental Alienation Syndrome, parental divorce, adolescents, consequences

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	9
1.1 Introductie	9
1.1.1 Statistieken echtscheidingen in Nederland.....	9
1.2 De gevolgen van een ouderlijke scheiding voor kinderen	10
1.2.1.De gevolgen van conflicten voor, tijdens en na een echtscheiding.....	10
1.2.2 De gevolgen voor het ouder-kind contact, voor, tijdens en na een echtscheiding ..	10
1.2.3 Kwaliteit van ouder-kind contact	11
1.3 De gezinssysteemtheorie	11
1.4 Het Parental Alienation Syndrome.....	12
1.4.1 Het Parental Alienation Syndrome volgens Gardner	13
1.4.2 Het Parental Alienation Syndrome volgens Kelly en Johnston	13
1.4.2 Het Parental Alienation Syndrome in Nederland.....	14
1.4.3 Kritiek op het Parental Alienation Syndrome	15
1.4.4 Gevolgen van het Parental Alienation Syndrome	15
1.5 Huidige onderzoek	16
2. Methode.....	17
2.1 Onderzoeksprocedure.....	17
2.3 Steekproef.....	18
2.4 Meetinstrumenten.....	19
2.3.1 Kwantiteit ouder-kind contact na scheiding.....	19
2.3.2 Kwaliteit ouder-kind contact na scheiding.....	19
2.4.3 Ouderlijke conflicten.....	20
2.4.4 Internaliserend probleemgedrag	20
2.4.5 Externaliserend probleemgedrag	21
2.4.6 Het Parental Alienation Syndrome.....	22
2.5 De analyseprocedure	22
3. Resultaten.....	23
3.1 In hoeverre is er ondersteuning voor PAS op basis van de dataset?	23

3.2 Is PAS een predictor voor probleemgedrag na de scheiding bij adolescenten van 12 tot 18 jaar?	27
3.2.1 De samenhang tussen PAS en probleemgedrag	27
3.2.1.1 Interpretatie van de correlaties	27
3.2.2 De mate waarin PAS probleemgedrag voorspelt	28
3.3 Kan het eventuele effect van PAS op probleemgedrag verklaard worden door de hoeveelheid ouderlijke conflicten en ouder-kind contact na de scheiding?.....	29
3.3.1.1 Correlaties met PAS _{va}	30
3.3.1.2 Correlaties met PAS _{ma}	30
3.3.2 Ouder-kind contact en ouderlijke conflicten als predictoren voor PAS.....	31
4. Conclusie	34
4.1 Ondersteuning voor PAS op basis van de dataset	34
4.2 PAS als predictor voor probleemgedrag na de scheiding bij adolescenten van 12 tot 18 jaar	35
4.3 Het ouder-kind contact en de ouderlijke conflicten als predictoren voor de mate van PAS.....	35
5. Discussie	37
5.1 Implementatie van de resultaten.....	38
Literatuurlijst	40
Bijlage 1. Tabellen	42
Bijlage 2 Overige correlaties	45
3.3.1.3 Overige correlaties met contact.....	45
3.3.1.4 Overige correlaties met ontvangen steun	46
3.3.1.5 Overige correlaties met ruzie	46
3.3.1.6 Overige correlaties met ouderlijke conflicten	47

1. Inleiding

1.1 Introductie

Uit recente onderzoeksresultaten blijkt dat in Nederland ieder jaar ongeveer 70.000 kinderen te maken krijgen met het uit elkaar gaan van hun ouders (Spruijt, 2007). De gevolgen van een ouderlijke scheiding verschillen per gezin. Negatieve gevolgen voor het kind lijken vooral tot stand te komen wanneer er sprake is van blootstelling aan ouderlijke conflicten (Amato, 2001). Ook de ouder-kind relatie is een belangrijke factor in het proces van scheiding (King & Sobolewski, 2006). Een specifiek verschijnsel dat zich voor kan doen bij een ouderlijke scheiding is het ouderverstotingssyndroom, ook wel het Parental Alienation Syndrome (PAS) genoemd. Onderzoek naar de gevolgen van deze zogenoemde oudervervreemding op korte termijn, is schaars. In deze studie wordt daarom onderzocht in hoeverre de mate van PAS een predictor is voor probleemgedrag na een ouderlijke scheiding bij adolescenten van 12 tot 18 jaar en wat hierbij de rol is van ouderlijke conflicten en ouder-kind contact. Er zal als eerste onderzocht worden in hoeverre er ondersteuning voor PAS gevonden wordt op basis van de dataset. Vervolgens zal er gekeken worden of PAS een predictor is voor probleemgedrag na een ouderlijke scheiding bij adolescenten van 12 tot 18 jaar. Tot slot zal er geanalyseerd worden wat de rol is van ouderlijke conflicten en ouder-kind contact bij PAS. Voorafgaand aan de analyses dient men onder andere te weten wat er reeds bekend is over de gevolgen van een ouderlijke echtscheiding voor adolescenten en wat er onder PAS verstaan wordt. Om die reden volgt hieronder een algemene inleiding over de mogelijke gevolgen van ouderlijke conflicten en de effecten van ouder-kind contact bij echtscheidingen op de ontwikkeling van adolescenten. Tevens wordt uitgebreid ingegaan op PAS en volgt een beschrijving van het gehanteerde conceptuele onderzoeksmodel.

1.1.1 Statistieken echtscheidingen in Nederland

In Nederland vinden ieder jaar ongeveer 35.000 echtscheidingen plaats. Ook is er sprake van een stijging van het aantal ontbindingen van samenwonenrelaties. Bij ongeveer de helft van deze formele en informele relatieontbindingen zijn kinderen betrokken. In totaal krijgen ieder jaar naar schatting 70.000 kinderen te maken met het uit elkaar gaan van hun ouders (Spruijt, 2007). Bij de echtscheidingen in 2009, waren 33.300 kinderen betrokken (CBS, 2010). Het hoge percentage echtscheidingen, gecombineerd met een stijging in het aantal geboorten buiten een huwelijk, betekent dat ongeveer de helft van alle kinderen op z'n minst tijdelijk opgroeit in een eenoudergezin (Amato, 2001).

1.2 De gevolgen van een ouderlijke scheiding voor kinderen

Scheiden is een langdurig proces waarin de vanzelfsprekende verbondenheid met beide ouders verandert. Na een ouderlijke scheiding krijgen kinderen te maken met een verlies van de hoeveelheid contact met een ouder, vaak de uitwonende ouder. Ook is er sprake van een daling in ouderlijke steun en controle. Een ander bijkomend effect is een verslechterde financiële situatie. Ook betekent een ouderlijke scheiding vaak niet het einde van conflicten, maar is er sprake van een continuering van deze. Tot slot brengt een ouderlijke scheiding vaak stressvolle gebeurtenissen met zich mee, bijvoorbeeld een verhuizing (Amato, 2001).

Recente onderzoeken laten zien dat er de laatste jaren meer aandacht besteedt wordt aan de factoren die bepalen wanneer een ouderlijke scheiding een risicofactor voor de kinderen vormt (Amato, 2010). Deze onderzoeken laten zien dat de negatieve gevolgen van een ouderlijke scheiding voor kinderen groter zijn wanneer er sprake is van ernstige ouderlijke conflicten (Spruijt, 2006). Tevens is de verslechtering in de kwaliteit van de ouder-kind relatie, een negatief gevolg voor de kinderen (Van der Valk, Spruijt, De Goede, Meeus & Maas, 2004).

1.2.1. De gevolgen van conflicten voor, tijdens en na een echtscheiding

Niet de verandering in gezinstatus die plaatsvindt na een ouderlijke scheiding maar de mate van ouderlijke conflicten die hier vaak mee gepaard gaan, worden deels verantwoordelijk gehouden voor de negatieve gevolgen voor kinderen (Grych & Fincham, 2001). Spruijt (2006) concludeert in zijn onderzoek dat wanneer ouders in staat zijn hun conflicten te beheersen en hun best doen om met elkaar te blijven communiceren over de desbetreffende kinderen, de gevolgen van een ouderlijke scheiding voor kinderen minder schadelijk zijn. Wanneer er echter sprake is van blootstelling aan langdurige conflicten tussen ouders, zijn de negatieve gevolgen voor de ontwikkeling van de kinderen het grootst (Spruijt, 2006). Blootstelling aan ouderlijke conflicten brengt stress met zich mee voor de kinderen en wordt geassocieerd met de ontwikkeling van zowel externaliserende als internaliserende problematiek (Kerig, 1998).

1.2.2 De gevolgen voor het ouder-kind contact, voor, tijdens en na een echtscheiding

Een belangrijk gevolg van een ouderlijke scheiding is de verandering in contact tussen ouders en kind. Het geheel of gedeeltelijk verliezen van het dagelijks contact met een ouder komt veel voor. Lange tijd lag het percentage kinderen dat het contact met een van de ouders verloor, meestal de vader, na een ouderlijke scheiding, op ongeveer 25% (Spruijt, 2006). Recentere onderzoeken laten zien dat er sprake is van een daling van het verlies van contact met

de vader; het percentage ligt momenteel rond de 20% (Stewart, 2010). Doordat het ouderlijk gezag na een ouderlijke scheiding sinds 1998 blijft bestaan, is er een toename te zien in het aantal co-oudergezinnen: 15 tot 20% (CBS, 2002). Deze ontwikkeling kan gedeeltelijk de daling verklaren in het percentage kinderen dat het contact met een ouder na de scheiding verliest. Door de toename in het aantal co-ouder gezinnen, is het percentage kinderen dat bij de moeder woont, gedaald. Toch is deze groep met ongeveer 70 a 80% nog steeds het grootst (Van der Valk, van Doorn, Spruijt, Deković, & Meeus, 2010).

Lange tijd werd verondersteld dat voor een normale ontwikkeling van het kind, zowel de betrokkenheid van vader en moeder een vereiste was (Amato, 2001). Uit recente onderzoeken wordt echter geen ondersteuning gevonden voor de samenhang tussen de kwantiteit van het ouder-kind contact en het welbevinden van het kind. Wel blijkt de kwaliteit van het ouder-kind contact van invloed te zijn op de ontwikkeling van het kind (King & Sobolewski, 2006).

1.2.3 Kwaliteit van ouder-kind contact

De kwaliteit van de ouder-kind relatie en de betrokkenheid van ouders zijn belangrijke indicatoren voor het functioneren van kinderen die te maken hebben met een ouderlijke scheiding (Pruett, Williams, Insabella & Little, 2003). Een ouderlijke scheiding zorgt voor een verandering in de omgeving van het kind. Deze omstandigheden kunnen de kwaliteit van de interacties tussen de thuiswonende ouder en het kind verstoren. Dit kan uiteindelijk de ouder-kind relatie negatief beïnvloeden (Yu, Pettit, Lansford, Dodge & Bates, 2010). Uit het onderzoek van King en Sobolewski (2006) komt naar voren dat de kwaliteit van de relatie tussen vader en kind en responsief vaderschap samenhangen met zowel minder externaliserende als internaliserende problematiek bij adolescenten na een ouderlijke scheiding. Van der Valk en collega's (2004) concluderen dat het verschil in internaliserende problematiek tussen adolescenten uit gescheiden en intacte gezinnen gedeeltelijk verklaard kan worden door een slechtere ouder-kind relatie. Ook kwam uit het onderzoek naar voren dat minder steun van beide ouders na de ouderlijke scheiding bijdraagt aan het verschil in problematiek.

1.3 De gezinssysteemtheorie

De invloed van een ouderlijke scheiding en gevolgen daarvan, kunnen bekeken worden aan de hand van de gezinssysteemtheorie (Bowen, 1978). Deze theorie is gebaseerd op de aanname dat het gezin een complex en geïntegreerd geheel is van verschillende subsystemen, waarin familieleden elkaar beïnvloeden en afhankelijk zijn van elkaar (Minuchin, 1985). Het

partnersysteem, het ouder-kind systeem en het broers en zussen systeem zijn voorbeelden van verschillende subsystemen. Deze systemen beïnvloeden elkaar (Cox & Paley, 1997). Binnen het gezinssysteem is de relatie tussen de ouders het kernelement. De kwaliteit van deze relatie is daarom ook bepalend voor de kwaliteit van het gezinsleven (Cox & Paley, 2003).

Processen die plaatsvinden binnen een gezin ten gevolge van een ouderlijke echtscheiding kunnen vanuit de gezinssysteemtheorie verklaard worden. Specifieke patronen in een gezinssysteem zijn eerder circulair dan lineair. Dit houdt in dat de effecten van een individu op het gezin, of van het gezin op een individu, een cirkel van interactie is (Minuchin, 1985). Wanneer er sprake is van conflicten binnen het partnersysteem, kan dit een negatief effect hebben op de ouder-kind relatie. Dit gevolg binnen het ouder-kind systeem kan vervolgens een negatief effect hebben op het functioneren van het kind binnen het kindsysteem (Cox & Paley, 1997). De blootstelling aan een bepaalde mate van ouderlijke conflicten kan echter ook een positieve functie hebben voor de ontwikkeling van het kind. Wanneer deze conflicten door middel van effectieve probleemoplossende vaardigheden op een adequate manier worden opgelost, kan het proces dienen als voorbeeldfunctie voor kinderen (Carr, 2009).

Cox en Paley (2003), beschrijven de relatie tussen ouders binnen het gezinssysteem als het kernelement. Veranderingen binnen deze relatie zullen daarom gevolgen hebben voor het gehele gezinssysteem. Door een ouderlijke scheiding vindt er ten eerste een verandering plaats binnen het partnersysteem. Wanneer er sprake is van PAS zorgt een denigrerende houding van de thuiswonende ouder of het kind ten opzichte van de uitwonende ouder, daarnaast voor een verandering in de ouder-kind relatie (Spruijt&Kormos, 2010). Deze verandering in het partnersysteem en de ouder-kind relatie zorgen voor een verstoring in het gezinssysteem. Volgens de gezinssysteemtheorie kan deze verandering een negatief effect hebben op het functioneren van het kind binnen het kindsysteem (Cox & Paley, 1997).

1.4 Het Parental Alienation Syndrome

Zoals eerder kort genoemd kan het 'Parental Alienation Syndrome' zich voordoen bij een echtscheiding. In eerdere literatuur werd het verschijnsel al beschreven, maar de Amerikaanse kinderpsychiater en hoogleraar Richard Gardner werkte het probleem in 1998 uit tot een syndroom. PAS kenmerkt zich door de pathologische binding tussen ouder en kind, met uitsluiting van de andere ouder (Gardner, 1998; Spruijt, 2005, Spruijt, Eikelenboom, Harmeling, Stokkers en Kormos, 2005; Spruijt & Kormos, 2010).

1.4.1 Het Parental Alienation Syndrome volgens Gardner

Volgens de definitie van Gardner uit de stoornis zich voornamelijk in een ongerechtvaardigd denigrerende houding van het kind ten opzichte van de uitwonende ouder (Gardner, 1998; Spruijt, 2005; Spruijt et al., 2005). Dit gedrag is niet alleen het resultaat van indoctrinatie door de verzorgende ouder; de kinderen leveren volgens Gardner een eigen, actieve bijdrage aan de lasterpraat over de andere ouder. In de beschrijving van Gardner is PAS een stoornis die voornamelijk optreedt in het kader van een juridische strijd om het ouderlijk gezag. Daarnaast is er nadrukkelijk geen sprake van PAS als de vijandigheid van het kind gerechtvaardigd kan zijn, bijvoorbeeld door werkelijke mishandeling of verwaarlozing door een ouder (Gardner, 1998; Spruijt, 2005; Spruijt et al., 2005; Spruijt & Kormos, 2010).

De acht belangrijkste kenmerken van PAS zijn: 1. Er is een lastercampagne tegen de andere (uitwonende) ouder aan de gang; 2. De argumenten waarmee de kinderen de laster verklaren zijn zwak en absurd; 3. Het ontbreekt de kinderen aan ambivalente gevoelens: zij zien de uitwonende ouder als 100 procent slecht en de inwonende ‘programmerende’ ouder, als 100 procent goed; 4. De kinderen beweren dat het hun eigen besluit is de uitwonende ouder af te wijzen en de inwonende ouder ondersteunt ‘onafhankelijke houding’ nadrukkelijk; 5. Andersom steunen de kinderen de inwonende ouder krachtig. Dat kan zo ver gaan dat een kind overtuigende bewijzen van een andere werkelijkheid afwijst; 6. De kinderen hebben geen schuldgevoelens over hun gedrag tegenover de afgewezen ouder; 7. De kinderen lijken in hun afwijzing van de uitwonende ouder ingestudeerde, niet bij hun leeftijd passende taal te gebruiken; 8. De vijandigheid heeft zich uitgebreid naar de familie van de verstoten ouder (Gardner, 1998; Spruijt et al., 2005; Spruijt & Kormos, 2010). Gardner onderscheidt drie niveaus van PAS: mild, gematigd en ernstig (Spruijt & Kormos, 2010). De meeste kenmerken van PAS zijn zichtbaar in het gematigde niveau van PAS. In de ernstige gevallen van PAS worden doorgaans alle acht de kenmerken gezien (Gardner, 2004). De ernstige vorm van PAS heeft volgens Gardner voornamelijk een negatieve invloed op de psychologische ontwikkeling van het kind (Gardner 1998; Spruijt, 2005).

1.4.2 Het Parental Alienation Syndrome volgens Kelly en Johnston

Kelly en Johnston (2001) concluderen dat Gardner zich bijna exclusief richt op de indoctrinerende ouder als de etiologische reden voor de vervreemding van het kind. Zij stellen dat meerdere onderzoeken laten zien dat in scheidingen met een groot aantal conflicten veel ouders indoctrinerend gedrag laten zien. Bij slechts een klein deel van deze kinderen is sprake van PAS. In andere gevallen ontwikkelen kinderen, in het bijzonder adolescenten, een

ongerechtvaardigde vijandigheid, negatieve overtuigingen en angsten voor de uitwonende ouder, in afwezigheid van indoctrinerend gedrag van de andere ouder (Kelly & Johnston, 2001). Doordat zij het model van Gardner te simplistisch vonden, vernieuwden Kelly en Johnston (2001) het model, waarbij niet de indoctrinerende ouder maar het vervreemdende kind in de context van zijn gezinssysteem als uitgangspunt wordt genomen. Het vervreemdende kind wordt gedefinieerd als een kind dat negatieve gevoelens en gedachten als boosheid, haat, afwijzing en/of angst over een ouder continue en hardop uit. De feitelijke ervaringen van het kind met deze ouder komen niet overeen met bovengenoemde gevoelens en gedachten. Met dit vernieuwde model staan het kind, zijn gedrag en de ouder-kind relaties in de aandacht. De kinderen met gerechtvaardigde redenen, zoals geweld of mishandeling, of te verwachten ontwikkelingspsychologische redenen, zoals tijdelijke verlatingsangst, worden onderscheiden van het vervreemdende kind (Johnston, Walters & Olesen, 2005; Kelly & Johnston, 2001; Spruijt & Kormos, 2010).

Daarnaast presenteren Kelly en Johnston (2001) een schema waarin de vele, onderling gerelateerde factoren, staan die de houding van een echtscheidingskind kunnen beïnvloeden. De verschillende factoren kunnen de vervreemding bij een kind veroorzaken, in stand houden, matigen of versterken (Johnston et al., 2005; Kelly & Johnston, 2001; Spruijt & Kormos, 2010). Vervolgens heeft Johnston in 2006 een instrument ontworpen, één voor kinderen en één voor ouders, om de mate van vervreemding bij kinderen te meten (Spruijt & Kormos, 2010).

1.4.2 Het Parental Alienation Syndrome in Nederland

Met behulp van een vragenlijst gebaseerd op de door Gardner onderscheidde kenmerken van PAS is in 2005 onderzoek gedaan naar PAS in Nederland (Spruijt et al., 2005). In plaats van acht, werden er vier afzonderlijke kenmerken van PAS herkend in Nederland: 1. 'Verstoting volgens de thuiswonende ouder'; 2. 'Idealisering van de thuiswonende ouder'; 3. 'Partnerverstoting volgens de uitwonende ouder' en 4. 'Afwijzing door het kind'. Het eerste en derde kenmerk hebben betrekking op verstoting door of volgens de thuiswonende ouder. Het tweede en vierde kenmerk hebben betrekking op de indirecte en directe verstoting door het kind. Dit benadrukt het feit dat bij ouderverstoting zowel de thuiswonende ouder als het kind zelf betrokken zijn. De Nederlandse versie van een vragenlijst voor het meten van PAS zou volgens Spruijt en collega's (2005) gebaseerd kunnen worden op deze vier kenmerken.

1.4.3 Kritiek op het Parental Alienation Syndrome

Over het model van Gardner is veel gediscussieerd in de VS (Spruijt en Kormos, 2010). Na de herformulering van Kelly en Johnston (2001) gaat de huidige discussie over de vraag of PAS moet worden opgenomen in de Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorder, *Fifth Edition* (DSM-V) en de International Classification of Diseases, *Eleventh Edition* (ICD-11) (Bernet, Boch-Galhau, Baker en Morrison, 2010). Er is echter geen twijfel over dat ouderverstoting wordt herkend door een groot aantal geestelijke gezondheidsprofessionals die werken met kinderen van gescheiden ouders (Bernet et al., 2010; Johnston et al., 2005).

1.4.4 Gevolgen van het Parental Alienation Syndrome

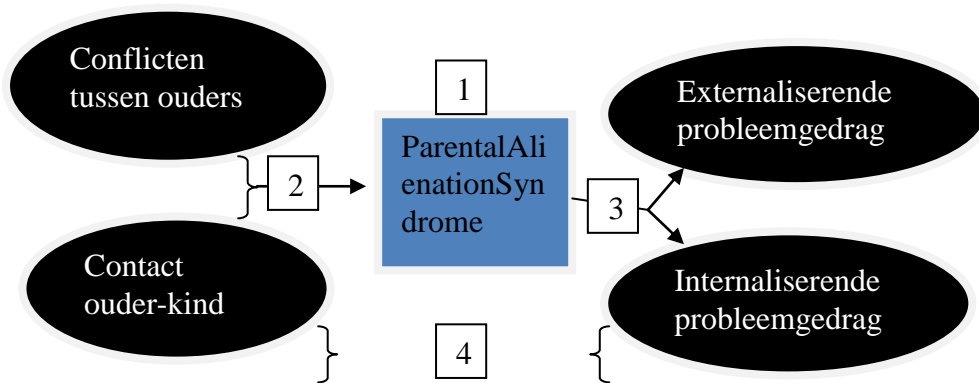
Er is weinig bekend over kinderen die vervreemd zijn van een ouder (Baker, 2005). In haar onderzoek heeft Baker (2005), 38 volwassenen geïnterviewd welke overtuigd waren een vervreemdende ouder te hebben gehad in hun jeugd. Volgens de participanten is het vervreemdende gedrag van hun ene ouder van invloed geweest op hun ontwikkeling. Zo hadden de meeste participanten een lage zelfwaardering en was er in sommige gevallen sprake van zelfhaat. Zeventig procent van de participanten gaven aan te lijden aan significante episodes van depressie in hun volwassen leven. Ongeveer één derde van de participanten gaf aan serieuze problemen te hebben gehad met drugs en/of alcohol op een bepaald punt in hun leven. Een gebrek aan vertrouwen in zichzelf en anderen was een terugkomend thema in de interviews, ongeveer veertig procent van de participanten sprak over hun problemen om zichzelf en anderen te vertrouwen. De helft van de achtentwintig participanten die zelf ouder waren op het moment van het interview, waren vervreemd van hun kind(eren). Hierbij leek sprake van een herhaling van hun eigen, vroege ervaringen van verlies, afwijzing en zich onbemind voelen. Daarnaast was twee derde van de participanten minstens één keer gescheiden, één vierde was vaker gescheiden. Dit aantal is hoger dan het nationale gemiddelde in de Verenigde Staten. Deze bevindingen zijn volgens Baker (2005) niet verrassend in het licht van de meervoudige trauma's gerelateerd aan ouderlijke vervreemding. Niet alleen hebben de participanten het verlies van een ouder ervaren, zij konden niet rouwen om dit verlies of hun gedachten en gevoelens te delen met hun voornaamste verzorger (Baker, 2005).

Baker en Ben-Ami (2011) onderzochten de directe en indirecte effecten van blootstelling aan specifieke ouderlijke vervreemdingsstrategieën bij 118 volwassen kinderen van een scheiding. De mate van blootstelling aan de ouderlijke vervreemdingsstrategieën werd onderzocht evenals de associatie met zelfwaardering en zelfvertrouwen. De mate van

blootstelling aan ouderlijke vervreemdingsstrategieën werd direct geassocieerd met de huidige opleiding of werkpositie, psychologische mishandeling en zelfwaardering van de respondenten. Hierbij was hun zelfwaardering lager naarmate de mate van blootstelling aan ouderlijke vervreemdingsstrategieën hoger was. De negatieve effecten van ouderlijke vervreemdingsstrategieën gaan volgens het onderzoek van Baker en Ben-Ami (2011) verder dan alleen een lage zelfwaardering. Via de lage zelfwaardering wordt de mate van blootstelling aan ouderlijke vervreemdingsstrategieën ook geassocieerd met een gereduceerd zelfvertrouwen en een hogere prevalentie van depressie en onveilige hechtingsstijlen. Concluderend stellen Baker en Ben-Ami (2011): “Door een kind tegen de andere ouder op te zetten, wordt het kind tegen zichzelf opgezet”. Uit onderzoek in de VS en in andere landen, waaronder Nederland, wordt geconcludeerd dat een hoge mate van ouderverstoting voorkomt bij ongeveer 10 procent van de scheidingskinderen. Zij lopen significant meer risico op het ontwikkelen van een depressie, een laag zelfbeeld en op een hoog drugs- en alcoholgebruik (Spruijt & Kormos, 2010).

1.5 Huidige onderzoek

Momenteel wordt onderzoek naar de gevolgen van PAS ondermijnd door de discussie rondom het wel of niet plaatsen van PAS in de DSM-V en de ICD-11. Dit terwijl er volgens Baker (2005) weinig bekend is over de gevolgen van ouderlijke vervreemding voor kinderen. Daarnaast maakt het bestaande onderzoek naar de gevolgen van ouderlijke vervreemding voor adolescenten gebruik van retrospectief onderzoek. Hierbij kijken volwassenen kinderen terug op hun jeugd en wijzen één ouder aan als de vervreemdende ouder (Baker, 2005; Baker & Ben-Ami, 2011). Over de directe gevolgen van ouderlijke vervreemding voor adolescenten is tot nu toe geen onderzoek gedaan. Om dit gebrek aan wetenschappelijke kennis te dichten, wordt in het huidige onderzoek ingegaan op het eventuele probleemgedrag wat adolescenten, van twaalf tot achttien jaar, mogelijk als gevolg van PAS vertonen. Daarnaast wordt ingegaan op de samenhang tussen ouderlijke conflicten, ouder-kind contact na de scheiding en PAS. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: “In hoeverre is de mate van PAS een predictor voor probleemgedrag na een ouderlijke scheiding bij adolescenten van 12 tot 18 jaar, en wat is hierbij de rol van ouderlijke conflicten en ouder-kind contact?” Hierbij worden de volgende onderzoeksvragen beantwoord: 1. In hoeverre is er ondersteuning voor PAS op basis van de dataset?; 2. Is PAS een predictor voor probleemgedrag na de scheiding bij adolescenten van 12 tot 18 jaar?; 3. Kan het eventuele effect van PAS op probleemgedrag verklaard worden door de hoeveelheid ouderlijke conflicten en ouder-kind contact na de scheiding?

Figuur 1. Conceptueel model van dit onderzoek

2. Methode

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een dataset bestaande uit recent gescheiden gezinnen. De gezinnen zijn geworven in het kader van het onderzoek: “Gezinnen en scheiding” van dr. I. van der Valk. Recentelijk is over een deel van de data geschreven door dr. I. van der Valk, dr. A.P. Spruijt en prof. dr. W.H.J. Meeus, genaamd: “Adolescenten en echtscheiding. Contact met moeder en vader, ouderlijke conflicten, proces van scheiding en het functioneren van adolescenten” (2012). In dit hoofdstuk wordt de manier van dataverzameling beschreven. Er wordt aandacht besteed aan de procedure, steekproef, gebruikte meetinstrumenten en de analyseprocedure.

2.1 Onderzoeksprocedure

De dataset bestaat uit conflictrijke en niet-conflictrijke scheidingsgezinnen. Bij afname van de vragenlijst waren de ouders nog niet langer dan 2 jaar gescheiden, of de scheiding was nog gaande. Minimaal één gezinslid vulde de vragenlijst in. De conflictrijke scheidingsgezinnen zijn benaderd via de Raad voor de Kinderbescherming (RvdK), regio Utrecht, Den Bosch en Arnhem. Bij de RvdK werden gezinnen benaderd waarbij in de voorgaande twee jaar een omgangsonderzoek had plaatsgevonden en waarvan minimaal één kind tussen de 12 en 18 jaar oud was. Een student-assistent van het onderzoek benaderde ouders en adolescenten vanuit de RvdK voor deelname aan het onderzoek. Door middel van antwoordstrookjes konden zij aangeven of zij bereid waren tot deelname. De niet-conflictrijke scheidingsgezinnen zijn benaderd via advocaatbemiddelaars en mediators van de Vereniging van Familierecht Advocaten en Scheidingsbemiddelaars (VFAS). De advocaatbemiddelaars en mediators gaven folders mee aan hun cliënten over het onderzoek. Ter motivatie vertelden zij daarnaast kort iets over het onderzoek. Ook hierbij gold dat men via antwoordstrookjes

kon laten weten mee te willen doen. Aanvankelijk bestond de dataset uit twee meetrondes, in het huidige onderzoek is alleen gebruik gemaakt van de data uit de eerste meetronde.

2.3 Steekproef

De eerste meetronde vond plaats in 2006. De totale steekproef bestaat uit 265 respondenten: 109 adolescenten en 156 ouders uit 138 gezinnen. Bij de adolescenten zijn er meer deelnemende meisjes (n = 62) dan jongens (n = 47) en bij de ouders zijn er meer deelnemende moeders (n = 95) dan vaders (n = 61). Daarnaast zijn er meer respondenten geworven via de RvdK (31 meisjes, 28 jongens, 49 moeders en 43 vaders; n = 151) dan via de advocaatbemiddelaars en mediators van de VFAS (31 meisjes, 19 jongens, 46 moeders en 17 vaders; n = 113) (zie Tabel A – D in Bijlage 1). Van één vader is onbekend of hij via de RvdK of via de advocaatbemiddelaars en mediators van de VFAS is geworven. In Tabel 1 en 2 zijn de frequenties en percentages van de verschillende deelnemende gezinnen en deelnemers weergegeven. Van elk gezin deed minimaal een adolescent, een moeder of een vader mee.

Tabel 1 *Deelnemende respondenten uit de RvdK groep*

Respondent	Frequentie gezinnen	Percentage gezinnen	Frequentie deelnemers	Percentage deelnemers
Adolescenten alleen	2	1,45%	2	0,75%
Moeders alleen	7	5,07%	7	2,64%
Vaders alleen*	16	11,59%	16	6,04%
Adolescent en moeder	31	22,46%	62	23,40%
Adolescent en vader	16	11,59%	32	12,08%
Moeders en vader	1	0,72%	2	0,75%
Adolescent, moeder en vader	10	7,25%	30	11,32%
Totaal RvdK groep	83	60,14%	151	56,98%
Totaal	138	100,00%	265	100,00%

Tabel 2 *Deelnemende respondenten uit de VFAS groep*

Respondent	Frequentie gezinnen	Percentage gezinnen	Frequentie deelnemers	Percentage deelnemers
Adolescenten alleen	2	1,45%	2	0,75%
Moeders alleen	1	0,72%	1	0,38%
Vaders alleen*	2	1,45%	2	0,75%
Adolescent en moeder	34	24,64%	68	25,66%

Adolescent en vader	4	2,90%	8	3,02%
Moeders en vader	1	0,72%	2	0,75%
Adolescent, moeder en vader	10	7,25%	30	11,32%
Totaal VFAS groep	54	39,13%	113	42,64%
Totaal	138	100,00%	265	100,00%

2.4 Meetinstrumenten

In het onderzoek is gebruik gemaakt van zelfrapportages. Adolescenten, moeder en vaders vulden vragenlijsten in over onder meer achtergrondkenmerken, kenmerken van de scheiding en functioneren van het kind. De vragenlijsten komen voor een groot deel overeen. Voor kwaliteit en kwantiteit van ouder-kind contact, ouderlijke conflicten, internaliserend en externaliserend probleemgedrag werd gebruik gemaakt van de rapportages van adolescenten. Voor het meten van PAS, werd gebruik gemaakt van de rapportage van ouders. Hieronder volgt een beschrijving van de belangrijkste instrumenten van dit onderzoek.

2.3.1 Kwantiteit ouder-kind contact na scheiding

De kwantiteit van het ouder-kind contact is gemeten met behulp van twee items. Met behulp van deze twee items konden adolescenten aangeven hoeveel dagen en/of nachten zij gemiddeld per week bij moeder en bij vader zijn (o.a. in Spruijt, 2007; van der Valk, 2008). Er is gebruik gemaakt van één item voor het contact met vader en één item voor het contact met moeder. Voor het huidige onderzoek zijn deze twee items omgezet in twee nieuwe items waarbij de adolescenten in groepen zijn verdeeld (1= (bijna) nooit; 2= 1 á 2 dagen per week; 3= 3 á 4 dagen per week, 4= 5 á 6 dagen per week en 5= altijd) (van der Valk, Spruijt en Meeus, 2012).

2.3.2 Kwaliteit ouder-kind contact na scheiding

De relatiekwaliteit van het ouder-kind contact is gemeten met behulp van de verkorte versie van de *Network of Relationship Inventory* (NRI; Furman & Buhrmester, 1985). De vragenlijst tracht de relatiekwaliteit te meten door adolescenten te bevragen op de ervaren steun (affectie, verzorging en hulp) en de mate waarin zij ruzie hebben met hun ouders. Dit instrument bestaat uit twee dimensies: steun en ruzie. De dimensie steun bestaat uit 12 items die onder andere affectie, verzorging en hulp bevragen. De antwoorden werden gegeven op een 5-punts Likert schaal variërend van 1 = weinig of niet tot 5 = meer kan niet. Een voorbeeld item is: 'In welke mate leert je vader jou om dingen uit te zoeken en op te lossen?'. De dimensie ruzie bestaat uit 6 items die op dezelfde 5-punts Likert schaal gescoord werden. Een voorbeeld item

is: ‘Werken jij en je moeder op elkaar zenuwen?’. De interne consistentie van de dimensies was hoog voor steun van vader ($\alpha = .95$) en moeder ($\alpha = .92$) en voor ruzie met vader ($\alpha = .95$) en moeder ($\alpha = .95$) (van der Valk, Spruijt en Meeus, 2012).

2.4.3 Ouderlijke conflicten

Door middel van de subschalen frequentie en inhoud van de verkorte versie van de *Children’s Perception of Interparental Conflict Scale* (CPIC; Grych, Seid, & Fincham, 1992, verkorting Ed Spruijt, 2004) werden ouderlijke conflicten gemeten. De schaal bestaat uit vijf items, waarin adolescenten hun mening konden geven over de situatie voorafgaand aan de scheiding en ten tijde van het onderzoek. Een voorbeeld van een item is: ‘Hoe vaak maakten je ouders – voor zover je weet – ruzie over geld?’. Antwoorden werden aangegeven op een vijfpunts Likertschaal (van 1 = nooit tot 5 = voortdurend). De perceptie van de adolescent op ouderlijke conflicten werd samengevat in een gemiddelde score van conflicten voor de scheiding en conflicten ten tijde van het onderzoek. De betrouwbaarheid van de schalen was hoog ($\alpha = .83$ voor conflicten van voor de scheiding en $\alpha = .85$ voor conflicten ten tijde van het onderzoek) (van der Valk, Spruijt & Meeus, 2012).

2.4.4 Internaliserend probleemgedrag

Om de levenssatisfactie van een adolescent te meten werd gebruik gemaakt van de Cantril ladder (Cantril, 1965). Op dit item konden adolescenten op een tienpuntsschaal met een cijfer aangeven hoe zij zich in het algemeen voelen (van 1 = heel erg slecht tot 10 = heel erg goed). De betrouwbaarheid en validiteit van dit instrument zijn reeds zeer uitgebreid aangetoond (o.a. Diener, 1984) (van der Valk, Spruijt & Meeus, 2012)

Depressie is gemeten met de *Children’s Depression Inventory* (CDI; Craighead, Smucker, Craighead, & Ilardi, 1998), de 27 afzonderlijke items van dit zelfrapportage instrument hebben betrekking op diverse depressieve symptomen (stemming, vegetatieve, cognitieve en psychomotorische verstoringen). Een voorbeeld van een item is: ‘Niets is nog leuk’. Antwoorden werden gescoord op een driepuntsschaal (van 1 = niet waar, naar 2 = een beetje waar tot 3 = erg waar). In het huidige onderzoek is gebruik gemaakt van een totaalscore van depressie met een hoge interne consistentie ($\alpha = .92$) (van der Valk, Spruijt & Meeus, 2012).

Angst is gemeten met behulp van vijf van de acht subschalen van de herziene versie van de *Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders* (SCARED-R; Muris & Steerneman, 2001). Het totaal van 38 items uit zelfrapportage instrument meten de volgende symptomen van angst: separatieangst (8 items, waaronder: ‘Ik maak me zorgen dat er iets ergs gebeurt met mijn ouders’), gegeneraliseerde angststoornis (9 items, waaronder: ‘Ik maak me zorgen of

het wel goed met me zal gaan'), paniekstoornis (13 items, waaronder: 'Als ik bang ben, zweet ik veel'), sociale fobie (4 items, waaronder: 'Ik ben niet graag bij onbekende mensen') en schoolfobie (4 items, waaronder: 'Ik maak me zorgen over naar school gaan'). In een grote steekproef bij adolescenten is gebleken dat deze schaal een eendimensionale angstfactor meet (Hale, Raaijmakers, Muris, & Meeus, 2005). Om deze reden is een totaalscore voor angst gebruikt met een hoge betrouwbaarheid ($\alpha = .92$) (van der Valk, Spruijt en Meeus, 2012).

Het algemeen welbevinden, depressie en angst hebben hoge onderlinge correlaties (van $r = .26$ tot $r = .63$). Uit een factoranalyse blijkt dat de constructen kunnen worden samengenomen in een onderliggende factor die 73% van de totale variantie verklaart. Om deze reden is de gemiddelde score van de constructen berekend, deze score wordt als latent construct voor internaliserend probleemgedrag beschouwd (van der Valk, Spruijt en Meeus, 2012).

2.4.5 Externaliserend probleemgedrag

Agressie werd gemeten met behulp van de *Direct and Indirect Aggression Scales* (DIAS; Björkqvist, Lagerspetz, & Osterman, 1992). Dit zelfrapportage instrument bestaat uit 12 items, welke twee subschalen vormen: directe en indirecte agressie. Er werd aan de adolescenten gevraagd: 'Als jij boos of kwaad bent op iemand, wat doe je dan?'. Een voorbeeld van een item die directe agressie meet is: 'Ik ga slaan of schoppen'. Een voorbeeld van een item die indirecte agressie meet is: 'Ik vertel roddels over de ander'. De adolescenten moesten de twaalf items scoren op een vierpuntsschaal (van 1 = nooit tot 4 = heel vaak). Alle items hadden hoge onderlinge correlaties en in aansluiting op diverse andere onderzoeken (o.a. Hale, van der Valk, Aske & Meeus, 2008) werden zij daarom samengenomen in een totaalscore voor agressie ($\alpha = .89$) (van der Valk, Spruijt en Meeus, 2012).

Delinquentie werd gemeten met behulp van een zelfrapportagelijst die adolescenten op zestien vormen van lichte delinquentie bevroegt (Baerveldt, van Rossem en Vermande, 2003), variërend van 'Een fiets gestolen' tot 'Betrokken geweest bij een gevecht'. Antwoorden werden gegeven met behulp van een vierpuntsschaal (van 1 = nooit tot 4 = 4 keer of meer). Ook voor dit instrument geldt dat de interne consistentie hoog was ($\alpha = .83$), om die reden werden de items samengenomen in een totaalscore (van der Valk, Spruijt en Meeus, 2012).

Agressie en delinquentie hadden een onderlinge hoge correlatie ($r = .54$). Uit een factoranalyse blijkt dat de constructen konden worden samengenomen in een onderliggende factor die 78% van de totale variantie verklaart. Om deze reden is de gemiddelde score van de constructen berekend, deze score wordt als latent construct voor externaliserende probleemgedrag beschouwd (van der Valk, Spruijt en Meeus, 2012).

2.4.6 *Het Parental Alienation Syndrome*

PAS in Nederland werd gemeten met behulp van twaalf items. De items zijn op basis van factoranalyses gekozen uit de vragenlijst van Spruijt en collega's (2005) en vormen de vier kenmerken van PAS in Nederland (Spruijt et al., 2005) (zie Tabel 2 in Bijlage 1). Met behulp van een vierpuntsschaal (van 1 = niet tot 4 = vaak) konden de ouders antwoord geven op de 12 items. In het huidige onderzoek werden het eerste en derde kenmerken samengenomen, deze zes items geven de mening weer van de ouders over de relatie met hun ex-partner. Ook het tweede en vierde kenmerk werden samengenomen, deze zes items geven de mening weer van de ouder over de relatie met hun kind. Er zijn vier totaalscores berekend: vader over de relatie met zijn ex-partner ($\alpha = .86$), moeder over de relatie met haar ex-partner ($\alpha = .85$), vader over de relatie met zijn kind ($\alpha = .90$) en moeder over de relatie met haar kind ($\alpha = .82$) (van der Valk, Spruijt en Meeus, 2012).

2.5 De analyseprocedure

De eerste onderzoeksvraag luidt: In hoeverre is er ondersteuning voor PAS op basis van de dataset? Over de items uit de PAS vragenlijst (Spruijt, 2004), is een factoranalyse uitgevoerd waaruit naar voren komt dat de vragenlijst onderverdeeld kan worden in vier schalen, namelijk PASmoeder over adolescent ($\alpha = .82$) en PASmoeder over vader ($\alpha = .85$), PASvader over adolescent ($\alpha = .90$) en PASvader over moeder ($\alpha = .86$). Voor de schaalconstructie is gewerkt met gemiddelde scores van de items, aangezien de betrouwbaarheidscoëfficiënten in alle gevallen hoog genoeg waren. Over de nieuwe geconstrueerde variabelen worden frequentie analyses en beschrijvende statistieken uitgevoerd. Vervolgens wordt er gekeken naar de gemiddelde scores per item. Om een uitspraak te kunnen doen over de mate van PAS op basis van de dataset worden er op schaalbasis vier categorieën gemaakt, namelijk niet, mild, matig en ernstig. De resultaten worden naar bovenstaande categorieën ingedeeld.

Voor onderzoeksvraag twee en drie geldt dat de schalen PASmoeder over adolescent en PASvader over adolescent worden meegenomen in de analyses. Door middel van de tweede onderzoeksvraag wordt er onderzocht of PAS een predictor is voor probleemgedrag na de scheiding bij adolescenten van 12 tot 18 jaar. Middels regressie analyses wordt getracht de onderzoeksvraag te beantwoorden. Voor de beantwoording van de derde onderzoeksvraag: "Kan het eventuele effect van PAS op probleemgedrag verklaard worden door de hoeveelheid ouderlijke conflicten en ouder-kind contact na de scheiding?" worden tevens regressie analyses gebruikt.

3. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek per onderzoeksvraag besproken.

3.1 In hoeverre is er ondersteuning voor PAS op basis van de dataset?

De vaders die aan dit onderzoek meededen zien gemiddeld genomen vaker PAS ($M = 1.89$; $sd = 0.84$; $N = 61$) in het gedrag van hun kind en/of ex-partner dan de moeders die aan dit onderzoek meededen ($M = 1.53$; $sd = 0.54$; $N = 93$). Hierbij zien vaders vaker PAS in het gedrag van hun ex-partner ($M = 1.96$; $sd = 0.94$; $N = 61$) dan in het gedrag hun kind ($M = 1.76$; $sd = 0.91$; $N = 61$). Moeders daarentegen zien vaker PAS in het gedrag van hun kind ($M = 1.61$; $sd = 0.66$; $N = 93$) dan in het gedrag van hun ex-partner ($M = 1.47$; $sd = 0.69$; $N = 90$). Een overzicht van de gemiddelden en standaarddeviaties voor de verschillende schalen staat weergegeven in Tabel F (Bijlage 1). Aangezien de steekproef bestaat uit een verschillend aantal adolescenten, moeders en vaders, kunnen niet alle gemiddelden met elkaar vergeleken worden. De vergelijkbare gemiddelden zijn weergegeven in Tabel G (Bijlage 1), er zijn geen significante verschillen aangetroffen.

Om zicht te krijgen op de eventuele verschillen tussen de respondenten uit de RvdK en VFAS groep, zijn de gemiddelden voor de twee groepen berekend (zie Tabel 3). Vaders uit de RvdK groep blijken in het algemeen meer PAS-gedragingen te rapporteren in vergelijking met vaders uit de VFAS groep. Dit verschil is significant ($F(1, 58) = 15.02$; $p < 0.05$). Vaders uit de RvdK groep rapporteren significant meer PAS-gedragingen bij zowel adolescenten ($F(1, 57) = 9.31$; $p < 0.05$) als bij hun ex-partner ($F(1, 58) = 12.96$; $p < 0.05$) in vergelijking met vaders uit de VFAS groep. In tegenstelling tot vaders uit de RvdK groep wordt er geen significant verschil gevonden tussen moeders uit de RvdK groep, moeders uit de VFAS en moeders uit de anders groep wat betreft het rapporteren van PAS-gedragingen in het algemeen ($F(1, 91) = 0.71$; $p > 0.05$) en bij adolescenten ($F(1, 91) = 0.66$; $p > 0.05$). Opvallend is dat moeders uit de RvdK groep in tegenstelling tot vaders uit de RvdK groep minder PAS-gedragingen bij adolescenten rapporteren ($M = 1.55$; $sd = .65$) dan moeders uit de VFAS groep ($M = 1.66$; $sd = .68$). In overeenstemming met vaders uit de RvdK groep rapporteren moeders uit de RvdK groep significant ($F(1, 88) = 5.00$; $p < 0.05$) meer PAS-gedragingen bij hun ex-partner dan moeders uit de VFAS groep.

Tabel 3. Gemiddelde scores en variantieanalyses voor PAS-gedragingen bij adolescent en ouders in de twee groepen (RvdK en VFAS)

Rapporteur	PAS-gedragingen	Groep	N	M	Sd	F	p
Vader	Totaal	RvdK	43	2.11	.88	15.02	.00
		VFAS	17	1.27	.27		
		Totaal	60	1.87	.85		
	PAS-gedragingen bij adolescent	RvdK	42	1.98	1.00	9.31	.00
		VFAS	17	1.23	.30		
		Totaal	59	1.76	.92		
	PAS-gedragingen bij ex-partner	RvdK	43	2.19	.96	12.96	.00
		VFAS	17	1.31	.43		
		Totaal	60	1.94	.93		
Moeder	Totaal	RvdK	48	1.58	.57	.71	.40
		VFAS	45	1.48	.52		
		Totaal	93	1.53	.54		
	PAS-gedragingen bij adolescent	RvdK	48	1.55	.65	.66	.42
		VFAS	45	1.66	.68		
		Totaal	93	1.61	.66		
	PAS-gedragingen bij ex-partner	RvdK	45	1.63	.80	5.00	.03
		VFAS	45	1.31	.52		
		Totaal	90	1.47	.69		

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag worden in navolging van het bestaande onderzoek naar PAS in Nederland (Spruijt et al., 2005; Kaplan, 2008) het gemiddelde antwoord van de respondenten in de categorieën niet, mild, matig of ernstig ingedeeld. Hierbij wordt gekeken hoeveel respondenten gemiddeld “niet (1)”, “een enkele keer (2)”, “meerdere keren (3)” en “vaak (4)” antwoorden. Respondenten van wie het gemiddelde antwoord tussen de één en anderhalf valt worden in de categorie “niet” ingedeeld. Respondenten van wie het gemiddelde antwoord tussen de anderhalf en tweeënhalft valt worden in de categorie “mild” ingedeeld. Respondenten van wie het gemiddelde antwoord tussen de tweeënhalft en drieënhalft valt worden in de categorie “matig” ingedeeld. Respondenten van wie het gemiddelde antwoord boven de drieënhalft valt worden in de categorie “ernstig” ingedeeld.

In de Tabel 4 is weergegeven welk aantal ouders tot de verschillende categorieën behoren. Er is gekeken tot welke categorie moeder en vader behoren als wordt gekeken naar het totaal aantal gerapporteerde PAS-gedragingen, het aantal PAS-gedragingen gerapporteerd

bij de adolescenten het aantal PAS-gedragingen gerapporteerd bij hun ex-partner. Verder is onderscheid gemaakt tussen de RvdK en VFAS groep. Er is te zien dat het grootste gedeelte van de ouders, namelijk 60,22% van de moeders en 45% van de vaders, van mening zijn dat er geen sprake is van PAS in hun gebroken gezin. Verder wordt de milde vorm van PAS door 33,3% van de moeders en 35% van de vader gezien. De matige vorm van PAS wordt door 6,5% van de moeders en 16,7% van de vader gezien. De ernstige vorm van PAS wordt door 0% van de moeders en door 3,3% van de vaders gezien.

Verder is gekeken of er verschillen zijn tussen de RvdK en de VFAS groep (Tabel 5). Hierbij blijken vaders uit de RvdK groep in het algemeen significant meer PAS te rapporteren in vergelijking met vaders uit de VFAS groep ($\text{Chi}^2 = 10,86$; $\text{df} = 3$; $p < 0,025$). Zij zien significant meer PAS in het gedrag van hun kind ($\text{Chi}^2 = 10,58$; $\text{df} = 3$; $p < 0,025$) en hun ex-partner ($\text{Chi}^2 = 9,94$; $\text{df} = 3$; $p < 0,025$) in vergelijking met vaders uit de VFAS groep. Moeders uit de RvdK groep rapporteren niet significant verschillend van moeders uit de VFAS groep. Opvallend is dat moeders uit de RvdK groep het meest van de VFAS groep afwijken wat betreft rapporteren over PAS in het gedrag van hun ex-partner (zie Tabel 5).

Tabel 5. *Het verschil tussen de waargenomen en de verwachte frequenties*

Rapporteur	PAS-gedragingen	Chi- kwadraatwaarde	df-waarde	P
Moeder	Totaal	0,78	2	0,68
	Adolescenten	1,14	3	0,77
	Vader	6,16	3	0,10
Vader	Totaal	10,86	3	0,01
	Adolescenten	10,58	3	0,01
	Moeder	9,94	3	0,02

Tabel 4 P.A.S- gedragingen gerapporteerd door ouders uit de RvdK en VFAS groep in categorieën

Rapporteur	P.A.S-gedragingen	Niet (%)	Mild (%)	Matig (%)	Eerstig (%)	Totaal (%)
Moeder	Totaal	27 (29,03%)	18 (19,35%)	3 (3,23%)	0 (0,00%)	48 (51,61%)
	RvdK	27 (29,03%)	18 (19,35%)	3 (3,23%)	0 (0,00%)	48 (51,61%)
	VFAS en anders	29 (31,18%)	13 (13,98%)	3 (3,23%)	0 (0,00%)	45 (48,39%)
	Totaal	56 (60,22%)	31 (33,33%)	6 (6,45%)	0 (0,00%)	93 (100%)
Adolescenten	Totaal	31 (33,33%)	14 (15,05%)	2 (2,15%)	1 (1,08%)	48 (51,61%)
	RvdK	31 (33,33%)	14 (15,05%)	2 (2,15%)	1 (1,08%)	48 (51,61%)
	VFAS en anders	26 (27,96%)	16 (17,20%)	1 (1,08%)	2 (2,15%)	45 (48,39%)
	Totaal	57 (61,29%)	30 (32,26%)	3 (3,23%)	3 (3,23%)	93 (100%)
Ex-partner	Totaal	27 (30,00%)	13 (14,44%)	4 (4,44%)	1 (1,11%)	45 (50,00%)
	RvdK	27 (30,00%)	13 (14,44%)	4 (4,44%)	1 (1,11%)	45 (50,00%)
	VFAS en anders	37 (41,11%)	7 (7,78%)	1 (1,11%)	0 (0,00%)	45 (50,00%)
	Totaal	64 (71,11%)	20 (22,22%)	5 (5,56%)	1 (1,11%)	90 (100%)
Vader	Totaal	14 (23,33%)	17 (28,33%)	10 (16,67%)	2 (3,33%)	43 (71,67%)
	RvdK	14 (23,33%)	17 (28,33%)	10 (16,67%)	2 (3,33%)	43 (71,67%)
	VFAS en anders	13 (21,67%)	4 (6,67%)	0 (0,00%)	0 (0,00%)	17 (28,33%)
	Totaal	27 (45,00%)	21 (35,00%)	10 (16,67%)	2 (3,33%)	60 (100%)
Adolescenten	Totaal	18 (30,51%)	14 (15,05%)	5 (8,47%)	5 (8,47%)	42 (71,19%)
	RvdK	18 (30,51%)	14 (15,05%)	5 (8,47%)	5 (8,47%)	42 (71,19%)
	VFAS en anders	15 (25,42%)	2 (3,39%)	0 (0,00%)	0 (0,00%)	17 (28,81%)
	Totaal	33 (55,93%)	16 (27,12%)	5 (8,47%)	5 (8,47%)	59 (100,00%)
Ex-partner	Totaal	15 (25,00%)	16 (26,67%)	7 (11,67%)	5 (8,33%)	43 (71,67%)
	RvdK	15 (25,00%)	16 (26,67%)	7 (11,67%)	5 (8,33%)	43 (71,67%)
	VFAS en anders	13 (21,67%)	4 (6,67%)	0 (0,00%)	0 (0,00%)	17 (28,33%)
	Totaal	28 (46,67%)	20 (33,33%)	7 (11,67%)	5 (8,33%)	60 (100,00%)

Nota: Niet (1 – 1,5); Mild (1,5 – 2,5); Matig (2,5 – 3,5); Eerstig (3,5 en hoger)

3.2 Is PAS een predictor voor probleemgedrag na de scheiding bij adolescenten van 12 tot 18 jaar?

In Tabel 6 worden onder andere het gemiddelde en de standaarddeviaties weergegeven van internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij de adolescent. Uit de Tabel komt naar voren dat de adolescenten uit deze steekproef significant meer internaliserende problemen rapporteren dan externaliserende problemen ($t = 9.30$, $df = 106$, $p < 0.05$).

Tabel 6 Gemiddelden en standaarddeviaties problematiek

Rapporteur	Schaal	N	M	SD	T	p
Adolescent	Internaliserende problematiek	107	2.00	0.66	9.30	0.00
	Externaliserende problematiek	107	1.35	0.36		

3.2.1 De samenhang tussen PAS en probleemgedrag

In Tabel 7 zijn de correlaties weergegeven tussen PAS gerapporteerd door ouders en internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten gerapporteerd door adolescenten. Er blijken geen significante correlaties te zijn.

Tabel 7 Correlaties problematiek en PAS

	PASva	PASma	INTtot	INTjong	INTmeis	EXTtot	EXTjong	EXTmeis
PASva		-0.33	-0.10	-0.14	0.03	0.21	0.06	0.27
PASma			0.11	-0.01	0.19	-0.02	-0.02	-0.05
INTtot				<i>n.v.t.*</i>	<i>n.v.t.*</i>	0.06	0.23	-0.02
INTjong					<i>n.v.t.*</i>	0.23	0.23	<i>n.v.t.*</i>
INTmeis						-0.02	<i>n.v.t.*</i>	-0.02
EXTtot							<i>n.v.t.*</i>	<i>n.v.t.*</i>
EXTjong								<i>n.v.t.*</i>
EXTmeis								

Noot: INTtot = internaliserend totaal; INTjong = internaliserend jongens; INTmeis = internaliserend meisjes; EXTtot = externaliserend totaal; EXTjong = externaliserend jongens; EXTmeis = externaliserend meisjes

*n.v.t.** deze correlaties kunnen niet worden berekend

3.2.1.1 Interpretatie van de correlaties

Er zijn verschillende matige correlaties. Allereerst is er een matige negatieve correlatie tussen PASva en PASma. Dit betekent dat hoe meer PAS vader in het gedrag van de adolescent heeft gerapporteerd, hoe minder PAS moeder in het gedrag van de adolescent heeft

gerapporteerd (NB: N = 20). Verder zijn er matige correlaties tussen PAS_{va} en EXT_{tot} en EXT_{meis}. Hoe meer PAS vader in het gedrag van de adolescent vader heeft gerapporteerd, hoe meer externaliserend probleemgedrag meisjes hebben gerapporteerd en hoe meer externaliserend probleemgedrag er is gerapporteerd door adolescenten. Ook zijn er matige correlaties tussen INT_{tot} en EXT_{jong}, INT_{jong} en EXT_{jong} en INT_{jong} en EXT_{tot}. Hoe meer internaliserend probleemgedrag adolescenten hebben gerapporteerd, hoe meer externaliserend probleemgedrag jongens hebben gerapporteerd. Hoe meer internaliserend probleemgedrag jongens hebben gerapporteerd, hoe meer externaliserend probleemgedrag jongens hebben gerapporteerd en hoe meer internaliserend probleemgedrag er is gerapporteerd door adolescenten.

3.2.2 De mate waarin PAS probleemgedrag voorspelt

Met behulp van enkelvoudige regressieanalyses is gekeken of de mate van PAS een predictor is voor internaliserend en/of externaliserend probleemgedrag bij adolescenten. In Tabel 8a en 8b is te zien dat de mate van PAS gerapporteerd door ouders geen significante predictor is voor het internaliserende en/of externaliserende probleemgedrag bij adolescenten na de ouderlijke scheiding. Er kan gezegd worden dat de mate van PAS gerapporteerd door ouders niet tot nauwelijks invloed heeft op het probleemgedrag van adolescenten gerapporteerd door adolescenten.

Tabel 8a Regressieanalyses: PAS als predictor van internaliserend probleemgedrag

Predictor	B	SE B	β	p
Constante	1.87	0.17		
PAS _{ma}	0.11	0.11	0.11	0.33
Noot: $R^2 = 0.01$; $p < 0.05$				
Constante	2.13	0.27		
PAS _{va}	-0.09	0.15	-0.10	0.55
Noot: $R^2 = 0.01$; $p < 0.05$				

Tabel 8b *Regressieanalyses: PAS als predictor van externaliserend probleemgedrag*

Predictor	B	SE B	β	p
Constante	1.38	0.11		
PASma	-0.01	0.07	-0.02	0.83
Noot: $R^2 = 0.01$; $p < 0.05$				
Contante	1.21	0.15		
PASva	0.11	0.09	0.21	0.21
Noot: $R^2 = 0.01$; $p < 0.05$				

3.3 Kan het eventuele effect van PAS op probleemgedrag verklaard worden door de hoeveelheid ouderlijke conflicten en ouder-kind contact na de scheiding?

In Tabel 9 worden onder andere de gemiddelden en standaarddeviaties weergegeven van het contact tussen ouder en adolescent, de mate van steun en ruzie tussen ouder en adolescent en de ouderlijke conflicten voor en na de scheiding. Het betreft de mening van de adolescent. De significante verschillen worden hier besproken.

Adolescenten blijken gemiddeld significant ($t = 5.46$, $df = 108$, $p < 0.05$) meer contact te hebben met hun moeder dan met hun vader na de scheiding. Ook blijken adolescenten significant ($t=2.72$, $df=86$, $p < 0.05$) meer steun te ontvangen van hun moeder dan van hun vader na de scheiding. Verder blijken er significant ($t=6.23$, $df=98$, $p < 0.05$) meer ouderlijke conflicten te zijn voor de scheiding dan ten tijde van het onderzoek.

Tabel 9 *Gemiddelden en standaarddeviaties*

Rapporteur	Schaal	N	M	sd	t	p
Adolescent	Contact moeder	109	3.68	1.25	5.46	0.00
	Contact vader	109	2.38	1.33		
	Steun adolescent -moeder	87	3.42	0.85	2.72	0.01
	Steun adolescent -vader	87	3.01	0.99		
	Ruzie adolescent - moeder	87	1.81	0.91	-0.51	0.61
	Ruzie adolescent - vader	87	1.89	1.04		
	Ouderlijke conflicten voor scheiding	99	2.96	0.91	6.23	0.00
	Ouderlijke conflicten nu	99	2.18	0.99		

3.3.1 Correlaties

In Tabel 10 zijn de correlaties weergegeven tussen contact tussen ouder en adolescent, de mate van steun en ruzie tussen ouder en adolescent, ouderlijke conflicten voor en na de scheiding en PAS gerapporteerd door ouders. De significante correlaties met PASva en PASma worden hieronder besproken. De overige significante correlaties zijn weergegeven in Bijlage 2.

3.3.1.1 Correlaties met PASva

PASva blijkt significant samen te hangen met conflicten voor de scheiding gerapporteerd door moeder ($r = 0.45$, $p < 0.05$, $N = 21$) en met conflicten ten tijde van het onderzoek gerapporteerd door vader ($r = 0.35$, $p < 0.01$, $N = 54$). Dit betekent dat hoe meer PAS vader in het gedrag van de adolescent heeft gerapporteerd, hoe meer conflicten voor de scheiding moeder heeft gerapporteerd en hoe meer conflicten ten tijde van het onderzoek vader heeft gerapporteerd. Verder hangt PASva trendsignificant samen met ruzie tussen de adolescent en moeder ($r = 0.28$, $p = 0.09$, $N = 37$). Dit betekent dat hoe meer PAS vader in het gedrag van de adolescent heeft gerapporteerd, hoe meer ruzie de adolescent met moeder heeft gerapporteerd.

3.3.1.2 Correlaties met PASma

PASma blijkt significant samen te hangen met contact tussen de adolescent en moeder ($r = -0.44$, $p < 0.01$, $N = 83$) en contact tussen de adolescent en vader ($r = 0.45$, $p < 0.01$, $N = 83$). Dit betekent dat hoe meer PAS moeder in het gedrag van de adolescent heeft gerapporteerd, hoe minder contact met moeder en hoe meer contact met vader de adolescent heeft gerapporteerd. Verder blijkt PASma significant samen te hangen met de mate van ontvangen steun van moeder ($r = -0.22$, $p < 0.05$, $N = 82$) en de mate van ruzie tussen adolescent en moeder ($r = 0.33$, $p < 0.05$, $N = 82$). Hoe meer PAS moeder in het gedrag van de adolescent heeft gerapporteerd, hoe minder de mate van ontvangen steun en hoe meer ruzie met moeder de adolescent heeft gerapporteerd.

Tabel 10 Correlaties tussen PAS en contact tussen ouder en adolescent, de mate van steun en ruzie tussen ouder en adolescent en de ouderlijke conflicten voor en na de scheiding

	PAS va	PAS ma	Contact ma	Contact pa	Steun ma	Steun pa	Ruzie ma	Ruzie pa	Conflict voor nu	Conflict nu	Conflict ma voor	Conflict ma nu	Conflict pa voor	Conflict pa nu
PASva	-0.33	0.03	-0.08	-0.19	0.08	0.28*	0.15	0.15	0.03	0.45**	0.16	0.12	0.35***	
PASma	-0.44***	0.45***	-0.22**	0.19	0.33***	-0.16	0.04	-0.06	-0.02	-0.04	-0.04	0.03		
Contact ma		-0.87***	0.48***	-0.43***	-0.26***	0.31***	0.04	-0.05	0.21*	0.03	-0.33**	-0.20		
Contact pa			-0.51***	0.42***	0.28***	-0.34***	-0.11	-0.03	-0.21*	-0.05	0.26	0.06		
Steun ma				-0.13	-0.47***	0.28***	0.11	-0.05	-0.06	0.21*	-0.21	-0.22		
Steun pa					0.31***	-0.62***	-0.22**	-0.08	-0.17	-0.10	0.23	0.21		
Ruzie ma						-0.11	-0.04	0.14	-0.05	-0.08	0.29*	0.52***		
Ruzie pa							0.30***	0.23**	0.13	0.25**	-0.14	-0.25		
Conflict voor nu								0.15	0.53***	0.02	0.42***	0.13		
Conflict nu									-0.06	0.54***	0.21	0.50***		
Conflict ma voor										0.05	0.13	0.20		
Conflict ma nu											0.07	0.68***		
Conflict pa voor													0.23*	
Conflict pa nu														Conflict

Nota: * = $p < 0.10$; ** = $p < 0.05$; *** = $p < 0.01$

3.3.2 Ouder-kind contact en ouderlijke conflicten als predictoren voor PAS

Voor het voorspellen van PASma en PASva zijn multiple regressies uitgevoerd, waarbij PASma en PASva voorspeld is op basis van contact tussen ouder en adolescent, de mate van steun en ruzie tussen ouder en adolescent en ouderlijke conflicten voor en na de scheiding. Er is gebruik gemaakt van twee modellen. Bij het eerste model is gebruik gemaakt van twee multiple regressies met alle mogelijke predictoren. De leverde onderstaande correlaties op (zie Tabel 11 en 12). Er blijkt een positieve samenhang te zijn tussen ruzie tussen de

adolescent en moeder gerapporteerd door de adolescent en PASma. Hoe meer ruzie de adolescent heeft gerapporteerd tussen de adolescent en moeder, hoe meer PAS moeder heeft gerapporteerd in het gedrag van de adolescent. De sterkte van het verband uitgedrukt in β is 0.89 ($p = 0.10$).

Tabel 11 *Regressieanalyses: Contact tussen ouder en adolescent, de mate van steun en ruzie tussen ouder en adolescent en ouderlijke conflicten voor en na de scheiding als predictor voor PASma*

Predictor	B	SE B	β	P
<u>Model 1</u>				
Constant	2.88	2.53		
Contact moeder	-0.41	0.33	-0.78	0.26
Contact vader	-0.03	0.30	-0.05	0.93
Steun adolescent – moeder	0.35	0.34	0.42	0.34
Steun adolescent – vader	-0.21	0.27	-0.31	0.47
Ruzie adolescent – moeder	0.68	0.35	0.89	0.10
Ruzie adolescent – vader	-0.40	0.31	-0.62	0.24
Ouderlijke conflicten voor scheiding	0.18	0.28	0.25	0.54
Ouderlijke conflicten nu	0.25	0.27	0.37	0.39
Conflicten moeder voor de scheiding	0.26	0.30	0.34	0.42
Conflicten moeder nu*				
Conflicten vader voor de scheiding	-0.47	0.31	-0.52	0.18
Conflicten vader nu	-0.44	0.31	-0.74	0.20
<u>Model 2</u>				
Constant	2.03	0.27		
Contact ma	-0.20	0.05	-0.38	0.00
Ruzie adolescent – moeder	0.18	0.08	0.24	0.02

Noot model 1: $R^2 = 0.53$; $p < 0.05$

Noot model 2: $R^2 = 0.24$, $p < 0.05$

Door de hoge onderlinge samenhang is vervolgens in Model 2 met method = remove steeds de predictor met de hoogste p- waarde uit de regressieanalyse gehaald om te kijken of de overige predictoren significant werden. Dit is stapsgewijs toegepast tot alleen die predictor(en) in het model overbleven met een $p \leq 0.10$. Uit Tabel 11 blijkt dat er een negatieve samenhang is tussen contact tussen moeder en adolescent gerapporteerd door de adolescent en PASma. Hoe

meer contact de adolescent heeft gerapporteerd tussen de adolescent en moeder, hoe minder PAS moeder heeft gerapporteerd in het gedrag van de adolescent. De sterkte van dit verband uitgedrukt in Bèta is -0.38 ($p < 0.01$). Verder blijkt dat er een positieve samenhang is tussen ruzie tussen de adolescent en moeder gerapporteerd door de adolescent en PASma. Hoe meer ruzie tussen de adolescent en moeder de adolescent heeft gerapporteerd, hoe meer PAS moeder heeft gerapporteerd in het gedrag van de adolescent. De sterkte van dit verband uitgedrukt in Bèta is 0.24 ($p < 0.05$). Van de variantie van PASma kan 24% verklaard worden uit het contact tussen de adolescent en moeder en de ruzie tussen de adolescent en moeder gerapporteerd door de adolescent.

Uit Tabel 12 blijkt dat er een positieve samenhang is tussen de ouderlijke conflicten voor de scheiding gerapporteerd door moeder en PASva. Hoe meer ouderlijke conflicten voor de scheiding zijn gerapporteerd door moeder hoe meer PAS vader in het gedrag van de adolescent heeft gerapporteerd. De sterkte van dit verband uitgedrukt in Bèta is 0.45 ($p < 0.05$). Van de variantie van PASva kan 20% verklaard worden uit de ouderlijke conflicten voor de scheiding gerapporteerd door moeder (zie Tabel 12).

Tabel 12 *Regressieanalyses: Contact tussen ouder en adolescent, de mate van steun en ruzie tussen ouder en adolescent en ouderlijke conflicten voor en na de scheiding als predictor voor PASva*

Predictor	B	SE B	β	p
<u>Model 1</u>				
Constant	-0.91	3.66		
Contact moeder	0.13	0.48	0.18	0.80
Contact vader	-0.02	0.43	-0.03	0.96
Steun adolescent – moeder	-0.39	0.49	-0.34	0.46
Steun adolescent – vader	0.40	0.39	0.44	0.34
Ruzie adolescent – moeder	-0.20	0.51	-0.19	0.71
Ruzie adolescent – vader	0.64	0.45	0.71	0.20
Ouderlijke conflicten voor scheiding	-0.20	0.40	-0.19	0.64
Ouderlijke conflicten nu	-0.35	0.39	-0.38	0.40
Conflicten moeder voor de scheiding	0.30	0.43	0.29	0.51
Conflicten moeder nu*				
Conflicten vader voor de scheiding	0.19	0.45	0.15	0.69
Conflicten vader nu	0.51	0.45	0.62	0.30

Model 2

Constant	0.28	0.71		
Conflicten moeder voor de scheiding	0.47	0.21	0.45	0.04

Noot model 1: $R^2 = 0.49$; $p < 0.05$

Noot model 2: $R^2 = 0.20$; $p < 0.05$

4. Conclusie

Het doel van dit onderzoek was het vaststellen in hoeverre de mate van PAS een predictor is voor probleemgedrag na een ouderlijke scheiding bij adolescenten van 12 tot 18 jaar en wat hierbij de rol is van ouderlijke conflicten en ouder-kind contact. Eerst werd er onderzocht in hoeverre er ondersteuning is voor PAS op basis van de dataset. Vervolgens werd er gekeken of PAS een predictor is voor zowel internaliserend als externaliserend probleemgedrag na de ouderlijke scheiding bij adolescenten van 12 tot 18 jaar. Tot slot werd er bekeken of het eventuele effect van PAS op probleemgedrag verklaard kan worden door de hoeveelheid ouderlijke conflicten en ouder-kind contact na de scheiding.

4.1 Ondersteuning voor PAS op basis van de dataset

Geconcludeerd kan worden dat het merendeel van de ouders van mening is dat er geen sprake is van PAS in hun gebroken gezin. Verder wordt de milde vorm van PAS door 33,3 % van de moeders en door 36,1 % van de vaders gezien. De matige vorm van PAS wordt door 6,5% van de moeders en 16,4% van de vader gezien. De ernstige vorm van PAS wordt niet gesignaleerd door moeders en slechts door 3,3 % van de vaders. Dit is tegenstrijdig met de resultaten afkomstig uit eerdere onderzoeken in de VS en ook Nederland. Daarin wordt geconcludeerd dat bij ongeveer 10 % van de scheidingskinderen een hoge mate van ouderverstoting voorkomt (Spruijt&Kormos, 2010). In dit onderzoek worden zulke percentages niet gevonden. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat er op dit moment nog geen gestandaardiseerd meetinstrument wordt gebruikt om PAS bij ouders en kinderen te meten. Ook vormt de wijze van categorisering van PAS een mogelijke verklaring voor de resultaten. Hiervoor is tot op heden ook geen gestandaardiseerde wijze voorhanden. Zo worden in de onderzoeken van Spruijt (2005) en Kaplan(2008) verschillende manieren van categorisering gebruikt. Het huidige onderzoek heeft de richtlijnen van Spruijt (2005) aangehouden.

Wat opvalt, is dat vaders uit de RvdKgroep meer PAS gedragingen signaleren bij adolescenten en moeders in vergelijking met vaders uit de VFAS groep. Een mogelijke

verklaring voor dit gevonden verschil kan zijn dat de respondenten uit de RvdKgroep uit conflictrijke scheidingsgezinnen komen, in tegenstelling tot respondenten uit de VFAS groep. In conflictrijke scheidingszinnen is er een grotere kans op blootstelling aan ouderlijke conflicten voor een kind, wat van negatieve invloed is op het functioneren van laatstgenoemde. Deze conflicten kunnen onder andere gaan over de onvrede in het huwelijk, financiële zaken en over de gang van zaken na de scheiding. (Spruijt, 2006). Deze blootstelling aan conflicten kan tot gevolg hebben dat adolescenten afkomstig uit conflictrijke scheidingsgezinnen andere gedragingen laten zien dan adolescenten uit de niet-conflictrijke scheidingsgezinnen. Dit kan vervolgens ertoe leiden dat ouders uit de RvdK meer PAS signaleren in het gedrag van hun kind dan ouders afkomstig uit de VFAS groep.

4.2 PAS als predictor voor probleemgedrag na de scheiding bij adolescenten van 12 tot 18 jaar

Uit het onderzoek komt niet naar voren dat PAS gerapporteerd door ouders een predictor is voor de aanwezigheid van internaliserend en/of externaliserend probleemgedrag na de scheiding bij adolescenten van 12 tot 18 jaar. Dit komt niet overeen met de literatuur op het gebied van de gevolgen van PAS voor kinderen van gescheiden ouders. Zo komt uit het onderzoek van Baker (2005) naar voren dat PAS volgens de respondenten van invloed is geweest op hun ontwikkeling. Een gebrek aan vertrouwen in zichzelf en anderen zijn thema's die veelvuldig terugkwamen in de interviews. Een mogelijke verklaring voor deze verschillen kan liggen in het feit dat de onderzoeksresultaten van Baker (2005) volwassenen betreft en in het huidige onderzoek de beleving van adolescenten wordt gemeten. Een suggestie voor vervolgonderzoek zou zijn om de invloed en gevolgen van PAS op probleemgedrag op de lange termijn te onderzoeken.

4.3 Het ouder-kind contact en de ouderlijke conflicten als predictoren voor de mate van PAS

Er is onderzocht of het ouder-kind contact en de ouderlijke conflicten voor de scheiding en ten tijde van het onderzoek, predictoren zijn voor de mate van PAS bij de adolescent gerapporteerd door de ouders. Het huidige onderzoek heeft voor bovenstaande onderzoeksvraag een aantal significante resultaten gevonden. Zo blijkt dat de kwaliteit van het ouder-kind contact met moeder een predictor is voor de mate van PAS bij de adolescent gerapporteerd door moeder. Daarnaast komt er naar voren dat de mate van ouderlijke conflicten voor de scheiding gerapporteerd door moeder een predictor is voor de mate van PAS bij de adolescent gerapporteerd door vader. Ook zijn er voor verschillende verbanden

significante correlaties gevonden. Zo laat dit onderzoek zien dat de hoeveelheid kwantitatief contact met ouders, samenhangt met de mate van PAS gedragingen die ouders signaleren in het gedrag van de adolescent. Verder bleek dat adolescenten na een ouderlijke scheiding gemiddeld meer contact hebben met hun moeder dan met hun vader. Dit komt overeen met eerder onderzoek, waaruit blijkt dat een gevolg van een ouderlijke scheiding onder andere het verlies van de hoeveelheid contact met een ouder betreft (Amato, 2001).

Uit de literatuur komt naar voren dat de kwaliteit van de ouder-kind relatie en de betrokkenheid van ouders belangrijke indicatoren zijn voor het functioneren van kinderen die te maken hebben met een ouderlijke scheiding (Pruett, Williams, Insabella & Little, 2003). De bevindingen uit het huidige onderzoek bevestigen dit gedeeltelijk. Zo blijkt dat de mate van steun die de adolescent van ouders ervaart, samenhangt met de hoeveelheid ruzie met ouders die de adolescent beleeft; hoe meer steun de adolescent van de ene ouder ontvangt, hoe minder ruzie de adolescent met deze ouder heeft maar hoe meer ruzie er is met de andere ouder. Vanuit de invalshoek van de gezinssysteemtheorie wordt er daarnaast gezegd dat patronen binnen een gezinssysteem circulair zijn. Wanneer er sprake is van conflicten binnen het partnersysteem, kan dit een negatief effect hebben op de ouder-kind relatie. Deze veranderingen in het ouder-kind systeem kunnen een negatief effect hebben op het functioneren van het kind (Cox & Paley, 1997). De resultaten van dit onderzoek laten zien dat veranderingen binnen een systeem (bijvoorbeeld moeder-adolescent), van invloed zijn op een ander systeem binnen het gezin.

Samenvattend kan er geconcludeerd worden dat het merendeel van de gescheiden ouders uit dit onderzoek geen PAS signaleert in hun gebroken gezin. Wel blijkt dat de milde en matige vorm van PAS enigszins gerapporteerd wordt door ouders. Er wordt geen bewijs gevonden voor PAS als predictor voor de aanwezigheid van problematiek bij adolescenten in de leeftijd van 12 tot 18 jaar. Het blijkt dat de kwaliteit van het ouder-kind contact met moeder een predictor is voor de mate van PAS bij de adolescent gerapporteerd door moeder. Ook komt er naar voren dat de mate van ouderlijke conflicten voor de scheiding gerapporteerd door moeder, een predictor is voor de mate van PAS bij de adolescent gerapporteerd door moeder. Daarnaast zijn er significante verbanden gevonden tussen het ouder-kind contact en PAS.

5. Discussie

Het huidige onderzoeken betreft een aantal sterke aspecten maar ook enige beperkingen. Deze zullen achtereenvolgens besproken worden. Tevens zullen er aansluitend suggesties gegeven worden voor verder onderzoek.

Een sterk punt van dit onderzoek betreft de samenstelling en kenmerken van de groep respondenten. De steekproef bestaat uit namelijk conflictrijke en niet-conflictrijke scheidingsgezinnen, waarbij de afname van de vragenlijst de ouders nog niet langer dan 2 jaar gescheiden waren of waarbij de scheiding nog gaande was. Verder hebben de gezinnen die geworven zijn via de RvdK in de voorgaande twee jaar een omgangsonderzoek gehad waarbij minimaal één kind tussen de 12 en 18 jaar oud was. Bovenstaande kenmerken van de steekproef maakt dat het een complexe doelgroep betreft die moeilijk te bereiken is voor deelname aan een onderzoek. Tevens kan er geconcludeerd worden dat het huidige onderzoek wat tot op heden is verricht naar PAS en de gevolgen daarvan voor adolescenten, niet volledig is. Een sterk aspect van het huidige onderzoek is daarom dat het aanvulling biedt op de huidige literatuur over de invloed en de voorspellende waarde van PAS en de gevolgen hiervan voor adolescenten. Een ander sterk punt van het huidige onderzoek betreft het soort meetinstrumenten wat gebruikt is. Zo is PAS in kaart gebracht door middel van rapportages door ouders en zijn voor de factoren ouder-kind contact, ouderlijke conflicten en het probleemgedrag gebruik gemaakt van rapportages door adolescenten. Door het gebruik van meerdere informanten, zijn de gevonden resultaten veelzeggend en draagt het bij aan de betrouwbaarheid en validiteit van het onderzoek. Wanneer er alleen gebruik zou zijn gemaakt van één soort rapportage, zouden gevonden verbanden mogelijk sterker van aard kunnen zijn.

Ook heeft dit onderzoek enkele beperkingen. Allereerst is er in dit onderzoek sprake van een steekproef waarbij de verhouding tussen de deelnemende adolescenten, vaders en moeders niet gelijk was. Sommige analyses zijn gebaseerd op een steekproef van slechts 20 gezinnen waarbij een adolescent, moeder en vader gezamenlijk deelnemen aan het onderzoek, wat zorgt voor een kleine steekproef. Dit zou mogelijk een verklaring kunnen zijn voor het feit dat belangrijke factoren of subfactoren soms geen significante uitkomsten lieten zien. Het verdient de aanbeveling om bij toekomstig onderzoek een grotere steekproef te gebruiken, waardoor er sprake is van een grotere statistische power. Een tweede beperking betreft het gebruik van het meetinstrument om PAS in kaart te brengen. Het meetinstrument dat gebruikt is in het huidige onderzoek is gebaseerd op een door Spruijt en collega's (2005) ontwikkeld

instrument welke vier kenmerken van PAS meet die, gebaseerd op eerdere onderzoeken, voorkomen in Nederland. Er is echter nog een ander meetinstrument beschikbaar om PAS in kaart te brengen, namelijk een instrument ontwikkeld door Johnston. Dit instrument richt zich op het meten van PAS bij zowel ouders als het kind (2006). In het huidige onderzoek is dit laatstgenoemde instrument niet meegenomen in de analyses. Bij vervolg onderzoeken zou het de betrouwbaarheid en validiteit ten goede komen wanneer er gebruik wordt gemaakt van een universeel gestandaardiseerd meetinstrument.

Ten derde is er sprake van een inconsistentie wat betreft de onderverdeling van PAS in de categorieën niet – mild – matig – ernstig. In de onderzoeken van Spruijt en collega's (2005), Kaplan (2008) en in dit huidige onderzoek is gebruikt gemaakt van bovenstaande categorisering. De grenzen gesteld aan de categorisering zoals gebruikt in het onderzoek van Kaplan (2008), wijkt af van de wijze van categoriseren gebruikt in het huidige onderzoek, die gebaseerd is op de indeling van Spruijt en collega's (2005). Dit vormt mogelijk verklaring voor het feit dat er verschillende resultaten gevonden zijn voor de mate van PAS in de verschillende onderzoeken. Een suggestie voor toekomstig onderzoek zou zijn om deze categorisering verder te onderzoeken en vast te stellen ten behoeve van de betrouwbaarheid van onderzoeksgegevens.

5.1 Implementatie van de resultaten

Uit dit onderzoek is naar voren gekomen dat het ouder-kind contact en PAS van invloed zijn op elkaar. Doordat het gezamenlijk ouderlijk gezag sinds 1998 blijft bestaan (CBS, 2002), krijgen veel scheidingskinderen te maken met een andere omgangsvorm met hun ouders na de scheiding. Het verdient de aanbeveling om ouders, hulpverleners en scheidingsadvocaten bewust te maken van de invloed en gevolgen van deze veranderingen in contact met ouders. Wanneer ouders op een adequate manier met elkaar blijven communiceren over de kinderen, zal dit een positief effect hebben op de ontwikkeling van het kind (Spruijt, 2006). Een professionele begeleiding gericht op een positieve communicatie tussen ouders en hun kind(eren) gedurende het scheidingsproces maar ook in de periode erna, zal hierbij helpend kunnen zijn.

Verder toont het huidige onderzoek niet aan dat PAS een predictor is voor de aanwezigheid van probleemgedrag bij adolescenten na de scheiding. Hierbij moet de kanttekening geplaatst worden dat de respondenten afkomstig zijn uit recente scheidingsgezinnen. De eventuele invloed van PAS op probleemgedrag op lange termijn is nog niet onderzocht. Omdat de literatuur wel uitwijst dat een ouderlijke scheiding van invloed

is op de ontwikkeling van onder andere depressie en een laag zelfbeeld en het aantal ouderlijke scheidingen per jaar stijgt, is het van belang om dit aspect mee te nemen bij de interventies die gericht zijn op scheidingsgezinnen.

Literatuurlijst

- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1269-1287.
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990's: An update of the Amato and Keith (1991) Meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15, 355-370.
- Baker, A.J.L. (2005). The long-term effects of parental alienation on adult children: a qualitative research study. *The American Journal of Family Therapy*, 33, 289-302.
- Baker, A.J.L., Ben-Ami, N. (2011). To turn a child against a parent is to turn a child against himself: The direct and indirect effects of exposure to parental alienation strategies on self-esteem and well-being. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52:7, 472-489.
- Bernet, W., Von Boch-Galhau, W., Baker, A.J.L., Morrison, S.L. (2010). Parental Alienation, DSM-V, and ICD-11. *The American Journal of Family Therapy*, 38, 76-187.
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2002). *Maandstatistiek van de bevolking*. Voorburg/Heerlen: CBS.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2010). *Maandstatistiek van de bevolking*. Voorburg/Heerlen: CBS.
- Cox, M. J., & Paley, B. (2003). Understanding families as systems. *Current Directions in Psychological Science*, 12, 193-196.
- Gardner, R.A. (2004). Commentary on Kelly and Johnston's "The alienated child: A reformulation of Parental Alienation Syndrome. *Family Court Review*, 39(3), July 2001". *Family Court Review*, 42, 611-621.
- Gardner, R.A. (1998). *The parental alienation syndrome: A guide for mental health and legal professionals*. (2nd ed.) Creskill, NJ: Creative Therapeutics, Inc.
- Grych, J. E., & Fincham, F. D. (2001). *Interparental conflict and child development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnston, J.R., Walters, M.G., Olesen, N.W. (2005). Is alienating parenting, role reversal or child abuse? A study of children's rejection of a parent in child custody disputes. *Journal of Emotional Abuse*, 5:4, 191-218.
- Kelly, J.B., & Johnston, J.R. (2001). The alienated child: A reformulation of Parental Alienation Syndrome. *Family Court Review*, 39, 249-266
- Kerig, P. K. (1998). Moderators and mediators of the effects of interparental conflict on children's adjustment. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26, 199-212.

- King, V., & Sobolewski, J. M. (2006). Nonresident fathers' contributions to adolescent well-being. *Journal of Marriage and Family*, 68, 537-557.
- Minuchin, P. (1985). Families and Individual Development: Provocations from the Field of Family Therapy. *Child Development*, 56, 289-302.
- Pruett, M. K., Williams, T. Y., Insabella, G., & Little, T. D. (2003). Family and legal indicators of child adjustment to divorce among families with young children. *Journal of Family Psychology*, 17, 169-180.
- Spruijt, A. P. (2006). Ouderlijke scheiding en de gevolgen voor kinderen. *Tijdschrift van de Vereniging voor Kinder- en Jeugdpsychotherapie*, 32, 37-52.
- Spruijt, A.P, Eikelenboom, B., Harmeling, R., Stokker&Kormos, H. (2005). Het oudersverstotingssyndroom (PAS) in Nederland. *EB, Tijdschrift voor Echtscheidingsrecht*, 11, 103-110.
- Spruijt, A.P, Eikelenboom, B., Harmeling, R., Stokkers&Kormos, H. (2005). Parental Alienation Syndrome (PAS) in the Netherlands. *The American Journal of Family Therapie*, 33, 303-317.
- Spruijt, E., & Kormos, H. (2010). *Handboek scheiden en de kinderen*. Houten: Bohn, Stafleu en van Loghum.
- Stewart, S. D. (2010). Children with nonresident parents: Living arrangements, visitation, and child support. *Journal of Marriage and Family*, 72, 1078-1091.
- VanderValk, I., Spruijt, E., DeGoede, M., Meeus, W., & Maas, C. (2004). Marital status, marital process, and parental resources in predicting adolescents' emotional adjustment: A multilevel analysis. *Journal of Family Issues*, 25, 291-317.

Bijlage 1. Tabellen

Tabel A *Aantal deelnemende meisjes*

Respondent			Frequentie	Percentage
Meisjes	Meisjes alleen	RvdK	1	1,6%
		VFAS	2	3,2%
	Meisjes en moeder	RvdK	18	29,0%
		VFAS	18	29,0%
	Meisjes en vader	RvdK	7	11,3%
		VFAS	3	4,8%
	Meisjes, moeder en vader	RvdK	5	8,1%
		VFAS	8	12,9%
	Totaal aantal meisjes	RvdK	31	50,0%
		VFAS	31	50,0%
			62	100,0%

Tabel B *Aantal deelnemende jongens*

Respondent			Frequentie	Percentage
Jongens	Jongens alleen	RvdK	1	2,1%
		VFAS	0	0,0%
	Jongens en moeder	RvdK	13	27,7%
		VFAS	16	34,0%
	Jongens en vader	RvdK	9	19,1%
		VFAS	1	2,1%
	Jongens, moeder en vader	RvdK	5	10,6%
		VFAS	2	4,3%
	Totaal aantal jongens	RvdK	28	59,6%
		VFAS	19	40,4%
			47	100,0%

Tabel C Aantal deelnemende moeders

Respondent			Frequentie	Percentage
Moeders	Moeders alleen	RvdK	7	7,4%
		VFAS	1	1,1%
	Moeders en meisjes	RvdK	18	18,9%
		VFAS	18	18,9%
	Moeders en jongens	RvdK	13	13,7%
		VFAS	16	16,8%
	Moeders en vaders	RvdK	1	1,1%
		VFAS	1	1,1%
	Moeder, meisjes en vader	RvdK	5	5,3%
		VFAS	8	8,4%
	Moeder, jongen en vader	RvdK	5	5,3%
		VFAS	2	2,1%
	Totaal aantal moeders	RvdK	49	51,6%
		VFAS	46	48,4%
			95	100,0%

Tabel D Aantal deelnemende vaders

Respondent			Frequentie	Percentage
Vaders	Vaders alleen	RvdK	16	26,7%
		VFAS	2	3,3%
		Onbekend*	1	1,7%
	Vaders en meisjes	RvdK	7	11,7%
		VFAS	3	5,0%
	Vaders en jongens	RvdK	9	15,0%
		VFAS	1	1,7%
	Vaders en moeders	RvdK	1	1,7%
		VFAS	1	1,7%
	Vaders, meisjes en moeder	RvdK	5	8,3%
		VFAS	8	13,3%
	Vaders, jongens en moeder	RvdK	5	8,3%
		VFAS	2	3,3%
	Totaal aantal vaders	RvdK	43	71,7%
		VFAS	17	28,3%
			60	100,0%

* Van deze vader is onbekend of hij bij de RvdK of de VFAS of anders groep hoort

Tabel E *De twaalf items over de vier kenmerken van ouderverstoting*

Kenmerk	Items in de vragenlijst aan ouders
1. Verstoting volgens de thuiswonende ouder	Bent u het wel eens tegengekomen dat uw ex-partner zegt dat uw kind niet met u wil praten?
	Bent u het wel eens tegengekomen dat uw ex-partner zegt dat uw kind contact met u weigert?
	Bent u het wel eens tegengekomen dat uw ex-partner zegt dat uw kind hatelijke opmerkingen maakt over u?
2. Idealisering van de thuiswonende ouder	Bent u het wel eens tegengekomen dat uw kind alleen positief is over de andere ouder?
	Bent u het wel eens tegengekomen dat uw kind kwaad spreekt over u?
	Bent u het wel eens tegengekomen dat uw kind totaal geen schuldgevoel lijkt te hebben?
3. Partnerverstoting volgens de uitwonende ouder	Bent u het wel eens tegengekomen dat uw ex-partner zegt het nut van de tweede ouder niet in te zien?
	Bent u het wel eens tegengekomen dat uw ex-partner uw tekortkomingen overdrijft?
	Bent u het wel eens tegengekomen dat uw ex-partner alle herinneringen aan u uit huis haalt?
4. Afwijzing door het kind	Bent u het wel eens tegengekomen dat uw kind zich terugtrok van u?
	Bent u het wel eens tegengekomen dat uw kind alles fout bestempeld?
	Bent u het wel eens tegengekomen dat uw kind geen respect voor u heeft?

Tabel F *Gemiddelde scores voor PAS-gedragingen gezien bij adolescent en ex-partner*

Rapporteur	PAS-gedragingen bij wie	N	M	Sd
Vader	Totaal	61	1.89	.84
	PAS-gedragingen bij adolescent	60	1.76	.91
	PAS-gedragingen bij ex-partner	61	1.96	.94
Moeder	Totaal	93	1.53	.54
	PAS-gedragingen bij adolescent	93	1.61	.66
	PAS-gedragingen bij ex-partner	90	1.47	.69

Tabel G Gemiddelde scores voor PAS-gedragingen gezien bij adolescent en ex-partner op basis van gepaarde t-testen

Rapporteur	PAS-gedragingen bij wie	N	M	sd	t	df	p
Vader	Totaal	20	1.54	0.78	0.39	19	0.70
Moeder	Totaal	20	1.46	0.35			
Vader	PAS-gedragingen bij adolescent	60	1.76	0.91	-0.65	59	0.11
Vader	PAS-gedragingen bij ex-partner	60	1.94	0.93			
Vader	PAS-gedragingen bij adolescent	20	1.53	0.88	0.18	19	0.86
Moeder	PAS-gedragingen bij adolescent	20	1.49	0.37			
Vader	PAS-gedragingen bij adolescent	19	1.40	0.68	-0.25	18	0.81
Moeder	PAS-gedragingen bij ex-partner	19	1.44	0.54			
Moeder	PAS-gedragingen bij adolescent	90	1.61	0.67	1.71	89	0.09
Moeder	PAS-gedragingen bij ex-partner	90	1.46	0.69			
Moeder	PAS-gedragingen bij adolescent	20	1.49	0.37	-0.24	19	0.81
Vader	PAS-gedragingen bij ex-partner	20	1.54	0.74			
Vader	PAS-gedragingen bij ex-partner	19	1.41	0.48	-0.25	18	0.81
Moeder	PAS-gedragingen bij ex-partner	19	1.44	0.54			

Bijlage 2. Overige correlaties

Er blijken ook veel onderlinge significante correlaties te zijn tussen ouder-kind contact, de mate van ontvangen steun en ruzie tussen ouder en kind en ouderlijke conflicten. De trendsignificante correlaties worden niet besproken, deze zijn te vinden in Tabel 10.

3.3.1.3 Overige correlaties met contact

Het contact tussen de adolescent en moeder blijkt significant samen te hangen met het contact tussen de adolescent en vader ($r = -0.87$, $p < 0.01$, $N = 109$). Verder hangt het contact tussen de adolescent en moeder significant samen met de mate waarin de adolescent steun ontvangt van moeder ($r = 0.48$, $p < 0.01$, $N = 105$) en vader (-0.43 , $p < 0.01$, $N = 91$) en de mate waarin de adolescent ruzie heeft met moeder ($r = -0.26$, $p < 0.01$, $N = 105$) en vader ($r = 0.31$, $p < 0.01$, $N = 91$). Dit betekent dat hoe meer contact met moeder de adolescent heeft gerapporteerd, hoe minder contact met vader, hoe meer steun van moeder, hoe minder steun

van vader, hoe minder ruzie met moeder en hoe meer ruzie met vader de adolescent heeft gerapporteerd. Verder blijkt het contact tussen de adolescent en moeder significant samen te hangen met de conflicten voor de scheiding gerapporteerd door vader ($r = -0.33$, $p < 0.05$, $N = 39$). Dit betekent dat hoe meer contact met moeder de adolescent heeft gerapporteerd, hoe minder conflicten voor de scheiding vader heeft gerapporteerd.

Het contact tussen de adolescent en vader blijkt significant samen te hangen met het de mate waarin de adolescent steun ontvangt van moeder ($r = -0.51$, $p < 0.01$, $N = 105$) en vader (0.42 , $p < 0.01$, $N = 91$) en de mate waarin de adolescent ruzie heeft met moeder ($r = 0.28$, $p < 0.01$, $N = 105$) en vader ($r = -0.34$, $p < 0.01$, $N = 91$). Dit betekent dat hoe meer contact met vader de adolescent heeft gerapporteerd, hoe minder steun van moeder, hoe meer steun van vader, hoe meer ruzie met moeder en hoe minder ruzie met vader de adolescent heeft gerapporteerd.

3.3.1.4 Overige correlaties met ontvangen steun

De mate van steun die de adolescent ontvangt van moeder blijkt significant samen te hangen met de mate waarin de adolescent ruzie heeft met moeder ($r = -0.47$, $p < 0.01$, $N = 105$) en vader ($r = 0.28$, $p < 0.01$, $N = 87$). Dit betekent dat hoe meer steun van moeder de adolescent heeft gerapporteerd, hoe minder ruzie met moeder en hoe meer ruzie met vader de adolescent heeft gerapporteerd.

De mate van steun die de adolescent ontvangt van vader blijkt significant samen te hangen met de mate waarin de adolescent ruzie heeft met moeder ($r = 0.31$, $p < 0.01$, $N = 87$) en vader ($r = -0.62$, $p < 0.01$, $N = 91$) en met de conflicten die ouders voor de scheiding hadden ($r = -0.22$, $p < 0.05$, $N = 86$). Dit betekent dat hoe meer steun van vader de adolescent heeft gerapporteerd, hoe meer ruzie met moeder en hoe minder ruzie met vader de adolescent heeft gerapporteerd. Verder betekent dit dat hoe meer steun van vader de adolescent heeft gerapporteerd, hoe minder conflicten voor de scheiding ouders hebben gerapporteerd.

3.3.1.5 Overige correlaties met ruzie

De mate van ruzie die de adolescent heeft met moeder blijkt significant samen te hangen met het aantal conflicten ten tijde van het onderzoek gerapporteerd door vader ($r = 0.52$, $p < 0.01$, $N = 37$). Dit betekent dat hoe meer ruzie met moeder de adolescent heeft gerapporteerd, hoe meer conflicten ten tijde van het onderzoek vader heeft gerapporteerd.

De mate van ruzie die de adolescent heeft met vader blijkt significant samen te hangen met conflicten voor de scheiding ($r = 0.30$, $p < 0.01$, $N = 86$) en ten tijde van het onderzoek ($r = 0.23$, $p < 0.05$, $N = 87$) gerapporteerd door ouders en met conflicten ten tijde van het

onderzoek gerapporteerd door moeder ($r = 0.25$, $p < 0.05$, $N = 64$). Dit betekent dat hoe meer ruzie met vader de adolescent heeft gerapporteerd, hoe meer conflicten voor de scheiding en ten tijde van het onderzoek ouders hebben gerapporteerd en hoe meer conflicten ten tijde van het onderzoek moeder heeft gerapporteerd.

3.3.1.6 Overige correlaties met ouderlijke conflicten

Het aantal conflicten voor de scheiding gerapporteerd door ouders blijkt significant samen te hangen met conflicten voor de scheiding gerapporteerd door moeder ($r = 0.53$, $p < 0.01$, $N = 78$) en met conflicten voor de scheiding gerapporteerd door vader ($r = 0.42$, $p < 0.01$, $N = 38$). Dit betekent dat hoe meer conflicten voor de scheiding ouders hebben gerapporteerd, hoe meer conflicten voor de scheiding moeder en vader hebben gerapporteerd.

Het aantal conflicten ten tijde van het onderzoek gerapporteerd door ouders blijkt significant samen te hangen met conflicten ten tijde van het onderzoek gerapporteerd door moeder ($r = 0.54$, $p < 0.01$, $N = 69$) en vader ($r = 0.50$, $p < 0.01$, $N = 39$). Dit betekent dat hoe meer conflicten ten tijde van het onderzoek ouders hebben gerapporteerd, hoe meer conflicten ten tijde van het onderzoek moeder en vader hebben gerapporteerd.

Het aantal conflicten ten tijde van het onderzoek gerapporteerd door moeder blijkt significant samen te hangen met conflicten ten tijde van het onderzoek gerapporteerd door vader ($r = 0.68$, $p < 0.01$, $N = 19$). Dit betekent dat hoe meer conflicten ten tijde van het onderzoek moeder heeft gerapporteerd, hoe meer conflicten ten tijde van het onderzoek vader heeft gerapporteerd.